

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra Českého jazyka a literatury

Obraz habsburské monarchie v literatuře první Československé republiky

Bakalářská práce

Autorka: Dominika Vrablicová
Studijní program: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání – maior
Historie se zaměřením na vzdělávání – minor
Vedoucí práce: PhDr. Nella Mlsová, Ph.D.
Oponent práce: Mgr. Jan Bílek, Ph.D.

Zadání bakalářské práce

Autor: Dominika Vrablicová

Studium: P20P0297

Studijní program: B0114A090005 Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání, Historie se zaměřením na vzdělávání

Název bakalářské práce: **Obraz habsburské monarchie v literatuře první Československé republiky**

Název bakalářské práce AJ: The Image of the Habsburg Monarchy in Literature of the First Czechoslovak Republic

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Práce zkoumá obraz habsburské monarchie v dílech spisovatelů první Československé republiky. Ukazuje, jak se formovala moderní česká historická paměť prostřednictvím literárních děl. Nejprve je nastíněn sociokulturní kontext, tedy prostředí, ve kterém autoři tvořili a které je ovlivňovalo. Dále se představuje problematika habsburského mýtu. Na konkrétních vybraných ukázkách děl české literatury první Československé republiky je demonstrováno, jak se v nich uplatňuje a formuje habsburský mýtus. Následně se nastiňuje odlišné vnímání habsburské monarchie v Českých zemích a v Rakousku a případné rozdílné pojetí habsburského mýtu.

DERDOWSKÁ, Joanna, *Švejkem k dějinám české literatury*, Česká literatura 69, č. 3, 2021, s. 390–395.

KRÁKORA, Pavel, *Habsburská monarchie: pokus sjednotit odlišné národní kultury v rámci jednoho státního celku?*, in: *Mosty mezi kulturami*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010 s. 19–27.

KRATOCHVIL, Alexander – SOUKUP, Jiří, *Paměť válek a konfliktů: V. kongres světové literárněvědné bohemistiky Válka a konflikt v české literatuře*, Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i.: Akropolis, 2016.

MOLDANOVÁ, Dobrava, *Česká literatura 1890–1948*, Ústí nad Labem: UJEP, 2009.

MOLDANOVÁ, Dobrava, *Na okraji kánonu: Literárněhistorické úvahy a studie*, Praha: Univerzita Karlova: Nakladatelství Karolinum, 2021.

PROFANT, Martin, *Sto let se Švejkem*, in: *Filosofický časopis* 69, č. 3, 2021, s. 579–599.

ŠÁMAL, Petr – PAVLÍČEK, Tomáš – BARBORÍK, Vladimír – JANÁČEK, Pavel, *Literární kronika první republiky: Události, díla, souvislosti*, Praha: Academia: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i.: Památník národního písemnictví: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i., 2018.

ŠOLLE, Zdeněk, *Palacký, Masaryk, habsburská monarchie a střední Evropa*, in: *František Palacký: Dějiny a dnešek: 1798–1998: Sborník z jubilejní konference*, Praha: Historický ústav AV ČR, 1999, s. 467–480.

ŠPIRIT, Michael, *Jak válčí Švejk*, in: *Kultura a totalita II: Válka*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2014, s. 305–312.

Zadávací pracoviště: Katedra českého jazyka a literatury,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Nella Mlsová, Ph.D.

Oponent: Mgr. Jan Bílek, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 15.11.2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci *Obraz habsburské monarchie v literatuře první Československé republiky* vypracovala pod vedením vedoucí závěrečné práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 21. 6. 2023

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat PhDr. Nelle Mlsové, Ph.D. za odborné vedení práce a podnětné rady a čas, které mi věnovala. Taktéž děkuji PhDr. Romanu Pazderskému, Ph.D. a Mgr. Tomáši Rellovi za jejich pomoc a rady.

Anotace

VRABLICOVÁ, Dominika. *Obraz habsburské monarchie v literatuře první Československé republiky*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2023. 45 s. Bakalářská práce.

Práce zkoumá obraz habsburské monarchie v dílech spisovatelů první Československé republiky. Ukazuje, jak se formovala moderní česká historická paměť prostřednictvím literárních děl. Nejprve je nastíněn sociokulturní kontext, tedy prostředí, ve kterém autoři tvořili a které je ovlivňovalo. Dále se představuje problematika habsburského mýtu. Na konkrétních vybraných ukázkách děl české literatury první Československé republiky je demonstrováno, jak se v nich uplatňuje a formuje habsburský mýtus. Následně se nastiňuje odlišné vnímání habsburské monarchie v Českých zemích a v Rakousku a jejich rozdílné pojetí habsburského mýtu.

Klíčová slova: habsburský mýtus, první Československá republika, literatura.

Annotation

VRABLICOVÁ, Dominika. *The Image of the Habsburg Monarchy in Literature of the First Czechoslovak Republic*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2023. 45 pp. Diploma Bachelor Degree Thesis.

The bachelor thesis is preoccupied with the depiction of the Habsburg monarchy in the works of the authors of the First Czechoslovak Republic. It is displayed how the modern Czech historical memory was formed through its literary works. First, the sociocultural context is outlined, i. e., the environment in which the authors produced their works, and which influenced them. Furthermore, the problematic of the Habsburg myth is presented. The application and formation of the Habsburg myth is then demonstrated on the selected excerpts from the Czech literature of the First Czechoslovak Republic. In addition, the distinct perception of the Habsburg monarchy in Czech lands and in Austria as well as the incidental variation of the conception of the Habsburg myth is delineated.

Keywords: Habsburg myth, the First Czechoslovak Republic, literature.

Prohlášení

Prohlašuji, že bakalářská práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2022 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, dizertačními a habilitačními pracemi na UHK).

Datum: 21. 6. 2023

Jméno studenta: Dominika Vrablicová

Podpis:

Obsah

Úvod.....	9
1. Představení habsburského mýtu.....	10
1.1 Obecné představení habsburského mýtu.....	10
1.2 Habsburský mýtus v rámci Rakouska.....	11
1.2.1 Geneze mýtu.....	11
1.2.2 Odraz habsburského mýtu v literatuře.....	14
1.3 Habsburský mýtus v rámci Československa.....	18
1.3.1 Bělohorský mýtus jako jeden z aspektů mýtu habsburského.....	18
1.3.2 Geneze mýtu v rámci českého prostoru.....	19
1.3.3 Odraz habsburského mýtu ve veřejných projevech a periodikách.....	24
1.3.4 Reflexe habsburského mýtu ve výtvarném umění.....	27
1.3.5 Vliv habsburského mýtu na prvorepublikové učebnice.....	27
1.3.6 Kritika habsburského mýtu.....	28
1.3.7 Habsburský mýtus v současnosti.....	29
2. Komparace vnímání habsburského mýtu v rakouském a českém prostoru.....	30
2.1 Shodné znaky.....	30
2.2 Odlišné znaky.....	31
3. Konkrétní příklady habsburského mýtu v české literatuře první republiky.....	33
3.1 Josef Svatopluk Machar – <i>Franz Joseph</i>	33
3.2 Jaroslav Hašek – <i>Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války</i>	34
3.3 Karel Čapek – <i>Válka s Mloky</i>	36
3.4 František Halas st. – <i>Bez legend</i>	38
3.5 Jaroslav Durych – <i>Bloudění</i>	38
Závěr.....	41
Seznam použité literatury.....	42

Úvod

Práce se zabývá problematikou obrazu habsburské monarchie odrážejícího se v literárních dílech českých spisovatelů tvořících během první republiky. S tímto tématem je bezprostředně spjatý fenomén habsburského mýtu, proto jsou zevrubně popsány jeho geneze a projevy.

Téma práce bylo zvoleno jako příspěvek k formování moderní české historické paměti prostřednictvím literárních děl. Cílem je poukázat na skutečnost, že na utváření historické paměti mají mýty značný vliv a uplatňují se ve všech oblastech kultury. Šíří se tak do podvědomí lidí zcela nenápadně, kupříkladu skrze literární díla, a zanechávají nesmazatelnou stopu v jejich vnímání vlastní minulosti. Podávají zjednodušený obraz historie, překroucený podle vzoru dobové ideologie, které slouží. V této práci poukážeme na to, jak ideologie první republiky interpretovala habsburskou monarchii a její panovníky a jakým způsobem se zrcadlila v krásné literatuře.

První kapitola se věnuje definici historického mýtu a následně popisuje genezi mýtu habsburského. Vzhledem k tomu, že se habsburský mýtus projevoval v českém i rakouském prostoru, ale jeho pojetí je v každém z nich diametrálně odlišné, je popsán vývoj obou jeho variant. Důraz je kladen zejména na sociokulturní kontext, jež lze chápat jako živnou půdu pro autory.

Druhá kapitola reflektuje komparaci českého a rakouského pojetí mýtu, uvedeny jsou shodné i odlišné znaky.

V poslední kapitole je provedena analýza pěti vybraných děl českých spisovatelů, jež slouží jako demonstrace využívání mýtu v krásné literatuře. Jmenovitě se jedná o báseň *Franz Joseph* Josefa Svatopluka Machara, román *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* Jaroslava Haška, román *Válka s Mloky* Karla Čapka, vzpomínkovou knihu *Bez legend* Františka Halase st. a románovou trilogii *Bloudění* Jaroslava Durycha. Výběr děl pokrývá širokou škálu tehdejší produkce, zaměřuje se na prózu i poezii, postihuje různé žánry, konkrétně humoristický, utopistický či historický román, vzpomínkovou knihu a oslavnou poezii. V dílech je sledováno sedm předem definovaných aspektů habsburského mýtu, které jsou dokládány úryvky z textů.

1. Představení habsburského mýtu

1.1 Obecné představení habsburského mýtu

Před samotnou deskripcí habsburského mýtu je nutné definovat historický mýtus, jakožto pojem superiorní. Z hlediska historického vědomí pokládáme mýtus za výklad minulé skutečnosti, jež neodpovídá historickému poznání, ale nabývá obecné platnosti, pomáhá utvářet historické vědomí, sdílí ho většina společnosti, je setrvalý a často se promítá do tradic a historické paměti společenství, ze kterého vzešel.¹

Společnost tedy využívá mýtus jako způsob, kterým transformuje rozmanitost skutečnosti v celistvost, nastoluje v chaosu světa řád a proměňuje historické a politické skutečnosti, které si často protirečí, v harmonický celek, jež je zároveň popírá a ruší.²

Cílem mýtu není rozklíčovat danou historickou událost, ale vytvořit pomocí symbolů její smysl, jež se může během let vyvíjet a proměňovat. Z tohoto důvodu lze mýtus považovat za ambivalentní.³ Magris spatřuje ambivalentnost mýtu v tom, že „označuje *cosi vici* a *cosi méně než holou skutečnost*“⁴. Lze ho vnímat jako skutečnou a kladnou nosnou myšlenku, ideologický konstrukt či falzifikaci.

Obdobně jako u stereotypu, ke kterému má velmi blízko, je podstatná jeho adaptační funkce, jež nabývá v různých dějinných situacích a rozličných společenstvích pozitivního či negativního smyslu. Lze ho též interpretovat jako předmět víry, a tudíž je nesmyslné ho násilně někomu vnucovat či bořit. Záměrem odborníků by mělo být mýty vykládat a snažit se eliminovat jejich stinné stránky (např. odčiňování). Do mýtů se totiž odráží aktuální rozpoložení společnosti, která pomocí mýtů idealizuje své sebezobrazení, jež se tím dostává do střetu s pravdou. Lidé jsou pak ve jménu ideologie, prezentující se mýtem, schopni konat nejen dobré věci, ale také ty odsouzeníhodné.⁵

¹RYCHLÍK, Jan, Bitva na Bílé hoře a mýtus o třistaleté porobě. Transformace mýtu v dějinném vývoji, in: FROLEC, Ivo (ed.), *Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí*, Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum, 2001, s. 92; BENEŠ, Zdeněk, My a čas... (Čas, dějiny a člověk), in: MĀRC, Josef – VESELÝ, Martin, *Stereotypy a mýty v dějepisném vyučování na českých a slovenských školách*, Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2008, s. 39.

²MAGRIS, Claudio, *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*, Praha: Barrister & Principal, 2001, s. 10.

³PETRÁŇ, Josef, *Staroměstská exekuce*, Praha: Rodiče, 2004, s. 292; PETRÁŇ, Josef, Na téma mýtu Bílé hory, in: HLEDÍKOVÁ, Zdeňka (ed.), *Traditio & cultus. Miscellanea historica Bohemica Milaslao Vlk archiepiscopo Pragensi ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata*, Praha: Karolinum, 1993, s. 162.

⁴MAGRIS, C., *Habsburský mýtus...*, s. 10.

⁵PETRÁŇ, J., *Staroměstská exekuce*, s. 292, 301, 302.

Stejně tomu tak je i v případě habsburského mýtu, který můžeme definovat jako zkreslené vnímání habsburské monarchie. Poprvé ho zevrubněji popsal Claudio Magris, italský germanista, který se této problematice věnoval ve svém díle *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*⁶. Podle něj se habsburský mýtus objevuje od počátku 19. století, kdy habsburská monarchie pozbyla své předešlé slávy. Přesné stanovení okamžiku jeho zrodu bylo však bláhové, protože snaha určit zásadní zvrat v dějinách vždy podléhá konvenční domluvě. Každý jev v lidské společnosti se vyvíjí pomalu a často jsou jeho počátky těžko viditelné a popsatelné. Rozhodnutí o ustanovení data je tedy arbitrární.⁷

Claudio Magris se ve své práci zaměřuje na podobu, realizaci a působení mýtu v rakouské společnosti a dokládá to na dílech moderních rakouských spisovatelů vydaných po r. 1918.⁸ Jejich habsburský mýtus se však diametrálně odlišuje od mýtu, který byl přítomný v Československu v období první republiky, tedy opět po přelomovém roce 1918. Zatímco v rakouském prostředí byla monarchie vnímána jako „*neskutečná, pohádková krajina*“⁹, v československém prostředí na ní bylo nahlíženo jako na „žalář národů“. Je tedy nezbytné si nejprve představit genezi „rakouského“ habsburského mýtu a „československého“ habsburského mýtu, aby byla možná následná komparace, z níž lze vyvodit patřičné závěry.

1.2 Habsburský mýtus v rámci Rakouska

1.2.1 Geneze mýtu

Přelomovým datem zrodu habsburského mýtu v rakouském prostoru je dle Claudia Magrise rok 1806, kdy vzniklo rakouské císařství a František II., císař Svaté říše římské, se stal Františkem I., císařem rakouským. V této době vznikl Rýnský spolek a císař musel akceptovat, že ztratil nadvládu v německojazyčném prostoru v důsledku sedmileté války a válek napoleonských. Monarchie byla nucena nalézt nový klíč, jenž by zdůvodnil podstatu její existence a pomohl definovat nové poslání. Vzhledem k tomu, že říše přišla o významnou část zahraničního vlivu, zaměřila svůj zájem do nitra. Stěžejním bodem jejího nového poslání se stala vzájemná pospolitost, a to jak národů či etnik, tak i jazyků. Zrodila se tedy snaha upevnit rakouskou nadnárodní říši zastřešenou císařem.¹⁰

Stěžejním úkolem mýtu bylo potlačovat projevy národních nacionalistů, kteří zbrojili proti pospolitosti všech národů přítomných v říši a stavěli se proti ideje nadnárodní totožnosti.

⁶ V originále *Il mito asburgico nella letteratura austriaca moderna*.

⁷ MAGRIS, C., *Habsburský mýtus...*, s. 24, 28.

⁸ Tamtéž, s. 16, 28.

⁹ Tamtéž, s. 230.

¹⁰ Tamtéž, s. 28, 29.

Monarchie se snažila tuto ideu pomocí mýtu chránit a udržovat při životě, ale nepodnikala praktické kroky pro její realizaci. Byl to jakýsi ušlechtilý ideál, pro který se však nepodnikly žádné kroky v oblasti politické ani právní. Vládnoucí vrstvy byly příliš konzervativní a neschopné reagovat na rychlý progres ve společnosti, jež si osvojovala prvky modernizace. Vše se tedy nacházelo ve stavu jakési strnulosti a bezčasí. Monarchie se zakonzervovala sama do sebe, uzavřela se a snažila se udržet vše v poklidu, neměnnosti, se zaběhlými pořádky v područí patriarchální společnosti.¹¹ Ztělesněním toho všeho byl císař František Josef I., na jehož způsobu života se zrcadlí tento duch monarchie a jejího mýtu klidného, neměnného pohádkového prostředí.

S ukončením první světové války zanikla rakouská monarchie. Mýtus ji však přežil a dá se říci, že započal významnější etapu svého působení. Monarchie už neexistovala, což umožnilo, aby se stala předmětem snění jejich dřívějších občanů. Nastalá situace dávala najevo, že dny monarchie byly sečteny a její politické aspirace byly v nenávratnu pryč. Díky tomu se však stala subjektem přání, touhy, představivosti, stesku či ideálním prostorem. Rakousko bylo od této chvíle malým státem, pozbyvší většinu bývalého území a vlivu, vystavené inflaci a potupené veškerými nároky vítězných mocností. Vliv a popularita mýtu stále stoupaly. Lidé vzpomínali na říši, která bezmála tisíc let udávala přesné normy, zřetelně vytyčila pravidla diktující „míry a váhy“ života. Nad těmito ověřenými zásadami držel ochrannou ruku stát, jež byl též neochvějnou zárukou jistoty.

Od konce dvacátých let a po celá třicátá léta byla nostalgie po zaniklé říši opravdu silná. Důvodem nebyla jen hospodářská krize, která ve třicátých letech poznamenala takřka celou Evropu, ale také neklidné společenské a politické období, jež s sebou přinesla občanská válka. Lidé hledali únik z komplikovanosti, chaosu a bojů tehdejší přítomnosti.¹² Útočiště jim nabízel právě habsburský mýtus, který prezentoval stesk po dřívějších časech bezkonfliktního

¹¹ Tamtéž, s. 29; URBANITSCH, Peter, Pluralist Myth and Nationalist Realities: The Dynastic Myth of the Habsburg Monarchy – a Futile Exercise in the Creation of Identity?, *Austrian History Yearbook*, 35, 2004, s. 105, 139. Dostupné z: <https://www.cambridge.org/core/journals/austrian-history-yearbook/article/abs/pluralist-myth-and-nationalist-realities-the-dynastic-myth-of-the-habsburg-monarchy-a-futile-exercise-in-the-creation-of-identity/2A77BDDE0B3BF657896C646F1A4DEB79>; BONAZZA, Sergio, Der Habsburgische Mythos bei den Südslaven, in: DAHLMANN, Dittmar – POTTHOFF, Wilfried (edd.), *Mythen, Symbole und Rituale: Die Geschichtsmächtigkeit der Zeichen in Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main: Lang, 2000, s. 109, 110.

¹² Literatura však nebyla jediným médiem využívající habsburský mýtus pro svou inspiraci. Motivů jež nabízel se ujal i film. Jeho cílem bylo obnovit stará schémata operet a dalších idylických příběhů, které divákům nabízely zapomnění a únik z problematičké přítomnosti. Pro ukázkou můžeme uvést snímky jako *Zwei Herzen im Dreivierteltakt* (1930), *Walzerkrieg* (1933), *Liebeswalzer* (1930) či *Der Kongress tanzt* (1931). MAGRIS, C., *Habsburský mýtus...*, s. 230.

konstantního světa plného řádu a pořádku. Pohled stoupců mýtu byl tedy silně idealizovaný, obraz říše byl poskládán z palety snů a tužeb lidí, jež znovu sestavovaly utopický svět.¹³

Důležitou roli hrála též skutečnost, že život v monarchii měli lidé spojený s „dlouhým“ 19. stoletím, jež bylo typické svým dějinným optimismem. Bylo plné radosti a očekávání stále lepších životních podmínek zapříčiněných narůstajícím pokrokem vědy a techniky. Zároveň v něm mnoho z nich prožilo své mládí, což jen utvrzovalo pocit stesku po bezstarostném životě.¹⁴

Všechny tyto aspekty však měly především symbolickou podstatu. Jejich záměrem bylo upevnění národní identity, která usilovala o navázání na tradice ryze rakouské, aby z nich vzniklá identita byla samostatná, tedy nezávislá na německé. Z toho vyplývá, že posláním mýtu nebylo obnovení politického útvaru, nýbrž pouhý stesk po jeho hodnotách a tradicích, jež měly sloužit jako nosné sloupy nově utvořené totožnosti.

I konec druhé světové války s sebou přinesl vzestup habsburského mýtu. Rakouský národ podrobený zkušenosti s nacistickou ideologií opět hledal svou identitu, jež měla pramenit z otevřenosti a tolerance připisované habsburskému císařství. I v tomto případě se neusilovalo o restauraci politického zřízení, ale jednalo se pouze o stesk po idealizovaném symbolu konzervatismu lpícím na tradicích, o kterém se fabuluje a sní, ale je jisté, že zůstane ležet daleko v minulosti.¹⁵

Můžeme tedy konstatovat, že Rakušané měli blízko k habsburskému mýtu během celého 20. století. Nostalgie po staré monarchii se zesilovala v závislosti na soudobé situaci v Evropě, tedy se stoupající křivkou konfliktů a nestability narůstal i stesk po habsburské říši. V časech, kdy bylo nutné znovu obnovit a obhájit rakouskou identitu nastupoval mýtus starého mocnářství se svou idylou harmonie, pořádku a gloriolou pohádkové říše. I v dnešní době se ozývá dávný hlas habsburského dominia, který vábí svou ideou multietnického soustátí, jež je oázou řádu, klidu a bezkonfliktnosti, nesoucí se na vlnách liberalismu, opojný svým ideálem střední Evropy.¹⁶

¹³ KUZMICS, Helmut, Von der Habsburgermonarchie zu „Österreich“: Reichspatriotismus, „habsburgischer Mythos“ und Nationalismus in den Romanen von Joseph Roth, *Archiv für Kulturgeschichte* 79, č. 1, 1997, s. 107; COLE, Laurence, Der Habsburger-Mythos, in: BRIX, Emil – BRUCKMÜLLER, Ernst – STEKL, Hannes (edd.), *Memoria Austriae I. Menschen, Mythen, Zeiten*, Wien: Verl. Für Geschichte und Politik, 2004, s. 479, MAGRIS, C., *Habsburský mýtus...*, s. 15.

¹⁴ MAGRIS, C., *Habsburský mýtus...*, s. 231.

¹⁵ COLE, L., Der Habsburger-Mythos, s. 484–491.

¹⁶ MAGRIS, C., *Habsburský mýtus...*, s. 15; NERVIK, Astrid Cecile, *Identität und kulturelle Vielfalt. Musikalische Bildsprache und Klangfiguren im Werk Joseph Roths*, Hamburg: Kovac, 2002, s. 133.

1.2.2 Odras habsburského mýtu v literatuře

Literatura, v níž se habsburský mýtus uplatňuje, lpí na zvěčnění a oslavování hodnot, které staré mocnářství ctilo a milovalo. Velebena je kupříkladu pasivita, kterou však autoři pokládali za důmyslné odkládání starostí, jež se postupem času rozmělní a vytratí. Stala se nástrojem pro životaschopnost jinak nestabilní politiky, i když byla více její příčinou. Strnulost či zamrzlost státu byla vnímána jako ta nejvyšší moudrost. Jednoduše řečeno, všechny nedostatky a pihy na kráse se proměnily v kladné vlastnosti, zaslouživší si opěvování.

Již v literatuře vycházející před první světovou válkou se objevoval speciální literární žánr nesoucí v sobě zakořeněny základní aspekty a motivy habsburského mýtu. Jedná se o díla, v nichž se projevovaly narcismus, rafinovanost, duchaplnost, sentimentální půvab a která se uzavřela sama do sebe. *Austriazität*, neboli rakouská duše, se stala ústředním tématem těchto děl, jež neustále fabulovala o vlastní charakteristice a rysech, přičemž se neustále pokoušela o jejich inovování.¹⁷

Pád monarchie nezpříčinil však zánik tohoto specifického žánru. Naopak ho postavil na piedestal a nastalá situace byla novým, výživným substrátem pro jeho růst. Nejen spisovatelé, ale i publicisté či esejisté psali, v reakci nad ztrátou velikosti a moci své vlasti, texty modelující obraz zašlé říše, která takto znovu ožila. Vytváření obrazu idylické a nesmrtelné „rakouské duše“ bylo nástrojem sebeútěchy a fungovalo jako záchytný bod v oceánu chaosu a novoty nově nastolených pořádků, ve kterých byli autoři ztraceni. Studnicí inspirace ně byl stále habsburský mýtus, jež byl ovšem veleben sám o sobě a ne prostřednictvím postav, jak tomu bývalo v předválečných dílech.¹⁸

Habsburský mýtus našel hojně uplatnění v poválečné rakouské literatuře, která podávala obraz zkrešené minulosti. Rozpomínání na předešlou epochu bylo propletené silnými emocemi pramenícími z osobního zakořenění a loajality vůči zaniklé říši. Život v ní strávený líčí jako čas prosycený bezstarostností, jistotou, pohodlností, klidem či bytostní radostí. Na piedestal byly posazeny slušnost a čest, jež Rakušané považovali za majoritní ctnosti tehdejší společnosti. Opomenut nezůstal též neochvějný řád opatrující přesný chod věcí a pevně danou hierarchii hodnot nastolených konzervatismem doby. Spisovatelé se soustředili na své osobní prožívání „zlaté éry“ monarchie, která už nebyla ničím jiným než pouhou snůškou vzpomínek silně poznamenaných odstupem a emocemi vycházejícími z bolů, jež v nich zanechala ztráta vlasti,

¹⁷ MAGRIS, C., *Habsburský mýtus...*, s. 239.

¹⁸ Typickými příklady této změny jsou např. Schaukolovy *Österreichische Züge* (1918) či Andrianovo *Österreich im Prisma der Ideen* (1937). Tamtéž.

duchovního přístavu jejich světa. Na minulost nenahlíželi objektivně a nesnažili se ji zachytit takovou, jaká skutečně byla. Nahlíželi na ní optikou emocí, pomocí kterých vystavovali novou realitu.¹⁹ Oproti spisovatelům publikujícím před velkou válkou si byli pováleční tvůrci vědomi toho, že jsou pod vlivem mýtu. V jejich dílech ožívají všemožné abstrakce vystavěné na habsburských motivech odtržených od reality, čímž získávají „*metafyzický charakter*“²⁰. Je pozoruhodné, že rozpad monarchie a excitující poválečná situace nepoznamenaly literaturu. Jen malé množství spisovatelů tyto zážitky ve svých dílech reflektovalo. Valná většina tvůrců je raději přehlížela či transformovala do matné formy.²¹

V dílech se nám objevuje prototyp ideálního Rakušáka, kterého Anton Wilgans prezentoval jako od přírody konzervativního, plného snášenlivosti a dobroty vyvstávající z instinktů, nikoli morálky. Takový člověk nosí ve svém nitru démanty dlouholeté tradice, jež se proměnily v podstatu jeho přirozenosti.²²

Habsburský mýtus prorůstající poválečnými díly vyrůstá z kulturního substrátu utvářejícího jejich výraz a tvář. Nejedná se tedy o pouhou tematickou podobnost, autoři se prokazují stejným cítěním a vypořádáváním se s všemožnými problémy. Tradice je uvěznila ve své moci a oni nejsou s to se vyprostit, přičemž kolem nich se točí soukolí nové reality budící v nich nespokojenost. Mýtus je branou do minulosti zosobněnou v monarchii, v níž vyrůstali. Nabízí jim únik do dob jejich dozrávání, kdy se formovala jejich osobnost a tvůrčí směřování.²³

Mýtu podléhala i hodnotná literatura, která by se měla už ze své podstaty vyvarovat šablonovitosti, stereotypním schématům postav či prostředí a jiných do očí bijících klišé. Díla předkládají stránky plné valčíků, Vídně, dokonalých komorníků, rozevlátých důstojníků či překrásných austroslovanských žen.²⁴ Typickými představili „prvořadých“ autorů, kteří reflektovali ve svých pracích vzniklých po velké válce habsburský mýtus, jsou kupříkladu Stefan Zweig, proslulý zejména díky svému vzpomínkovému dílu *Svět včerejška* (1942) či Robert Musil, jehož díla jsou protkána ironií a sarkasmem. Uvést si můžeme například jeho román *Muž bez vlastnosti* (1930). I když se pokoušel o kritiku tehdejší rakouské společnosti

¹⁹ KUZMICS, H., Von der Habsburgermonarchie zu „Österreich“, s. 108, 109.

²⁰ MAGRIS, C., *Habsburský mýtus...*, s. 239. Typickou ukázkou tohoto jevu je vnímání pojmu „rakouská národnost“, která je už ze své podstaty velmi metafyzická a tvoří rámec přikrývající další motivy. Není však považována za něco vrozeného. Do svého lůna přijímá, ale může i vypudit ty, kteří toho nejsou hodni. Zkrátka lze konstatovat, že Rakušákem se člověk stává na základě jmenování.

²¹ MAGRIS, C., *Habsburský mýtus...*, s. 234, 240.

²² Tamtéž, s. 240.

²³ Tyto faktory se v předválečných dílech ukazovaly v hávu stesku a v poválečných textech je prosytila ironie. Tamtéž, s. 16.

²⁴ Tamtéž, s. 230, 231.

a fungování monarchie, nepodařilo se mu oprostít od pohádkové přeměny bývalého mocnářství. Nostalgická díla pozitivně vzpomínající na předešlou éru psali též Franz Werfel a Joseph Roth, jež můžeme označit za představitele židovských spisovatelů. Tvořili v období, kdy se k moci dostávali nacisté a oni tak ve své tísní a strastech vášnivě a drásavě snili o zašlé říši. Werfelovy texty oplývají nadšením, přičemž Roth se vyznačuje spíše soucitem.²⁵ Významným básníkem, z jehož poezie sálá stesk po zašlých časech rakouského císařství, je Josef Weinheber. Jeho lyrika obnovuje ve verších srdečnost a obraz věčného Rakouska, jak je patrné ve sbírce *Wein wörtlich* (1935).²⁶

Současně nic nebránilo tomu, aby se mýtus naplno projevoval i v literatuře minoritní. I v těchto dílech je patrná jednotvárnost a schematické využívání určitých motivů, typických prostředí a tradičních postav odpovídajících poselství habsburského mýtu. Autoři pracovali s postavami dokonalých oficírů, oddaných komorníků či vrtošivých dam. „Svět včerejška“ byl zobrazován jen z vnější perspektivy, okázale se demonstrovala omšelá pozlátka zašlé epochy.²⁷

Minoritní literatura byla samozřejmě žánrově diferenciována. Do tohoto okruhu můžeme zasadit jak Ginzkeyho *Der Wundervogel* (1929), bajku stylizovanou do grotesky o dvouhlavé orlici, či Czibulkův sentimentální román *Der Kerzlmacher von St. Stephan* (1937). Představitel můžeme ještě autory jako byl Friedrich von Gagern, jež se ve svých dílech zaměřoval na rozmanité spektrum národů žijících v monarchii (*Die Straße* (1929)) či obracel své zraky k Balkánu, když svůj román *Ein Volk* (1925) zasadil do území dnešního Chorvatska, či Ottu Stoeßla, jenž se ve své románové tetralogii²⁸ snažil postihnout souhrnné rakouské dějiny v poslední etapě existence monarchie. Samotný její zánik pak ztotožňuje s rozkladem měšťanské epochy.²⁹

Nostalgická díla rakouských autorů zachycující utopickou představu o rozpadlém dominiu se nevyznačují tím, že by hleděly do budoucnosti a zářivějších zítřků. Naopak jsou zahleděna do zkreslené minulosti a neustále sypou sůl do živých ran. Opětovně se vracejí do pocitů spojených se ztrátou harmonie, velikosti či rovnováhy. Zkrátka se nesrovnaly s koncem „ideálního světa“, jehož zánik by mohla symbolizovat kromě rozpadu mocnářství i smrt Františka Josefa I., v němž byl duch monarchie zhmotněn. Motivem těchto literárních děl není

²⁵ Dokládají to zejména Werfelovo dílo *Aus der Dämmerung einen Welt* (1936) či Rothovy *Radetzkyarsch* (1932) a *Kapuzinergruft* (1938).

²⁶ MAGRIS, C., *Habsburský mýtus...*, s. 10, 17, 232, 240, 241.

²⁷ Tamtéž, s. 233.

²⁸ Tetralogie se skládá z románů *In den Mauern* (1907), *Morgenrot* (1912), *Das Haus Erath* (1920) a *Sonnenmelodie* (1923).

²⁹ Tamtéž, s. 233, 234.

popisování politické skutečnosti a snaha po její restauraci, ale nekonečné komponování žalozpěvů o utopických vzpomínkách na nikdy neexistující realitu a na potenciály, jež se nenaplnily. Nevzpomíná se tedy na to co bylo, ale na to, co mohlo být.³⁰

Literární díla byla útěchou a nástrojem pro vypořádání se s minulostí nejen pro autory, ale také pro čtenáře, kteří v ní hledali únik před náročností světa a každodenností. Duch habsburské monarchie díky tomu přežíval dále a stal se výchozím rámcem pro občany Rakouska i celé střední Evropy. Habsburská říše tak zůstávala stále živá i mnoho let po svém rozpadu, po tom co byla vymazána z map a pokořena mírovými smlouvami. Jejím novým působištěm se staly stránky knih, debaty vedené intelektuály, umění a přežívala i v myslích lidí, kteří na ní stále vzpomínali.³¹

Tyto rysy jsou patrné především v dílech vznikajících během narůstajícího německého nacionalismu, kdy vyvstávala na povrch frustrace z pohřbené habsburské nadnárodní pospolitosti a tolerance, jež byly zánikem říše promarněny. Autoři se uchylují k mýtu, jež skýtá iluzi bývalé jednoty světa svázaného pořádkem a souhrou, stojícími v opozici proti soudobému chaosu. Již zmíněné poznatky nás tedy vedou k závěru, že i když literatura vzniklá v Rakousku po první světové válce se snaží zobrazovat obraz rozpadlé říše, mnohem více je reflexí tehdejšího světa. Díla jsou nástrojem kritiky soudobé situace, jež je realizována nářkem po idealizované minulosti.³²

Habsburský mýtus našel uplatnění i v literatuře vzniklé po druhé světové válce. Spisovatelé opět hledali únik z přítomnosti a přetvářeli minulost podle mustru, jež stanovil mýtus, což jim pomáhalo vypořádat se s osobní i historickou situací. Stále promítali obraz zašlé monarchie v těch nejzářivějších barvách, plných kouzel a pohádkovosti, jež byl na hony vzdálený realitě. Za ukázkového autora této etapy můžeme považovat Heimita von Doderera. Ve svých dílech byl k monarchii velmi skeptický, ale i přesto nedokázal odložit svou loajálnost k františkovskojosefinské tradici. V padesátých letech nahlížel Hans Weigel na bývalé císařské Rakousko jako na „*paradox proměněný ve stát*“³³. Stará a dobře známá témata vycházející z mýtu se stále objevovala, ale už byla velmi nemotivovaná, oproštěná od podstat, ze kterých

³⁰ COLE, L., *Der Habsburger-Mythos*, s. 480; PARRY, Christoph, *Europe im Kopf: Zur Entshehung utopischer Räume vom Habsburger Mythos bis Celan und Handke*, in: GIMPL, Georg (ed.), *Mitteleuropa – Mitten in Europa*, Helsinki: Finn Lectura, 1996, s. 146; BOYM, Svetlana, *The Future of Nostalgia*, New York: Basic Books, 2001, s. 351.

³¹ MAGRIS, C., *Habsburský mýtus...*, s. 15, 16.

³² MAGRIS, C., *Habsburský mýtus...*, s. 13; SZABÓ, Ernő Kulcsár, *Der „verlorene“ Staat und der Roman – zur Frage des Monarchiemotivs am Beispiel unterschiedlicher Erzählparadigmen*, in: *Acta Comparationis Litterarum Universarum* 9, č. 1, 1982, s. 120. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/BF02022537>.

³³ MAGRIS, C., *Habsburský mýtus...*, s. 241.

vycházela. Proměňovala se ve folklor. Habsburská tradice se v šedesátých letech začala pomalu z literatury vytrácet a často byla využívána jako propagandistické lákadlo pro turisty, ale občas se jí někteří spisovatelé zmocnili, aby ji vdechli nový život.³⁴

1.3 Habsburský mýtus v rámci Československa

Habsburský mýtus můžeme chápat jako fenomén, který se v českém prostoru naplno projevil se zrodem Československa v roce 1918. Důvodem jeho vzniku byla potřeba se jednoznačně vymezit vůči předchozí epoše a ospravedlnit vznik republiky. Muselo se dát zásadním způsobem najevo, že předchozí etapa byla „temnou utlačující porobou“, že národ trpěl pod nadvládou Habsburků, kteří nijak nepodporovali rozvoj a nenaplňovali potřeby českého respektive i slovenského národa. První republika byla vrcholem a zároveň jakýmsi pokračováním slavných velkých českých dějin, které byly narušeny v roce 1526 nástupem výše zmíněné dynastie na český trůn, zašlapány a uvrženy do „temnoty nejčernějšího žaláře“ po bitvě na Bílé hoře roku 1620. Bylo nutné vykreslit období této „třistaleté poroby“ výlučně v negativních barvách, dávat důraz pouze na záporné události, nevnímat minulost objektivně, ale vyzobávat si jen taková témata, která zapadají do dikce tehdejší propagandy.

1.3.1 Bělohorský mýtus jako jeden z aspektů mýtu habsburského

S tím souvisí podporování mýtu Bílé hory a nahlížení na následnou epochu barokní jako na dobu „temna“, přičemž veškeré klady, které barokní umění přineslo naší zemi, zůstalo nepovšimnuto. Na piedestal byla stavěna krutá a nelítostná rekatolizace a umlčení husitského reformačního ducha, který byl tak „silně zakořeněn“ v českém národě a jehož údělem byla zejména humanita. Bitva na Bílé hoře, která byla spíše dvouhodinovou šarvátkou než skutečnou bitvou, byla prezentována jako milník dějin, startér, jenž spustil fatální důsledky. Působila jako silně zapuštěný a hojně dokrmovaný mýtus.³⁵ Nejenže způsobila popravu dvaceti sedmi českých „pánů“³⁶ a následnou tvrdou rekatolizaci, ale kvůli ní též naši zem opustilo hojné zastoupení inteligence, která se rozhodla uchovat si svou víru, své protestantské přesvědčení a odmítla se podrobit konverzi. Do země zavítala cizí katolická šlechta, která se zde usadila a přebrala zkonfiskovaný majetek původní protestantské vrchnosti.³⁷ Dle Roberta B. Pynsenta

³⁴ Tamtéž, s. 232, 233, 240, 241.

³⁵ Mýtus Bílé hory se zrodil už za obrození, kdy bylo nutné stanovit nějaký zlomový bod, po kterém se národ přiblížil k smrti a teď je nutné ho z této agónie probudit.; Srov. PETRÁŇ, J., *Staroměstská exekuce*, s. 291.

³⁶ Jak prameny dokládají, panského stavu se těšili jen tři z popravených.

³⁷ RAK, Jiří, *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*, Jinočany: H&H, 1994, s. 129.

museli zůstavši Češi čelit národnímu útisku ze strany jezuitů, vykonavatelů rekatolizace, a perzekuci habsburských úředníků, pro něž byla čeština jazykem kacírů.³⁸

Bělohorský mýtus ještě zesílil v čase první světové války, kdy ve společnosti stoupala míra emocionality pramenící ze sociálního přepětí či nouze o základní životní potřeby. Takovéto situace dávají prostor pro růst významu symbolů, zvyrazňuje se především jejich adaptační funkce. Lidé hledají vinu a především viníky. Mýtus Bílé hory, nesoucí v sobě mimo jiné i symboliku Golgoty³⁹, udává jednoznačné viníky – Habsburky, strůjce dávného i tehdejšího utrpení. Ve chvíli zrodu republiky došel mýtus politického naplnění, Bílá hora byla konečně odčiněna a Habsburkové, obvinění viníci, byli odstraněni. S naplněním však mýtus nemizel, stále se připomínal a využíval se jako stimulant touhy po novém životě, jež přinesla demokratická republika. Po jejím vzniku nabíral stále na síle a počal vést nejen mysl, ale i činy. Během bělohorské manifestace, jež se konala 3. listopadu 1918, byl stržen na Staroměstském náměstí mariánský sloup, který byl mylně považovaný za symbol vítězství bitvy na Bílé hoře.⁴⁰

Vladimír Macura přišel s myšlenkou, že „čeští „hrdinové“ jsou většinou „hrdinové tragičtí“, postavy, které je „možné bez obtíží stylizovat do role mučedníků“⁴¹. S tím souvisí i fakt, že pro Čechy je typické, že si připomínají spíše tragické události naší historie. Neustále se vzpomíná na Bílou horu, Lipany nebo Mnichov. Zkrátka se opravdu stylizujeme do role mučedníků, libujeme si v tom, že jsme obětmi dějin.⁴² Tento fenomén je patrný i v habsburském mýtu, v němž jsou Češi obětmi habsburského teroru, jsou uvězněni v „žaláři národů“ a trpí pod „hrůznou nadvládou“.

1.3.2 Geneze mýtu v rámci českého prostoru

Prvky habsburského mýtu spatřujeme již u Františka Palackého. Zvláště tragicky vnímal již zmíněnou prohranou dvouhodinovou bitvu na Bílé hoře.⁴³ Období po Bílé hoře popisoval jako *geistige Finsternis*, tedy duchovní temno. Důraz kladl zejména na „temné aspekty“ již zmíněné éry. Vyzdvihnout můžeme úpadek jazyka či vystěhovalectví inteligence.⁴⁴

³⁸ PYNSENT, Robert B., *Pátrání po identitě*, Praha: Nakladatelství H&H, 1996, s. 207.

³⁹ Paralelu mezi Bílou horou a Golgotou využil již v r. 1848 polský účastník Slovanského sjezdu v Praze Karol Malisz.

⁴⁰ PETRÁŇ, J., Na téma mýtu Bílé hory, s. 152, 159, 160.

⁴¹ Tamtéž, s. 229.

⁴² Této problematice se věnuje např. Eva Hahnová v knize *Češi o Čěších* (2018), patrně je to zejména v kapitole *V galerii nářků*.

⁴³ Údajně odmítal v životě vstoupit na Bílou horu a považoval za nesnesitelné, aby někdo z vlastenců na toto místo dobrovolně vkročil. RAK, Jiří, *Bývali Čechové*, s. 130.

⁴⁴ KRYSTLÍK, Tomáš, *Co v české dějepisu chybí*, Ústí nad Labem: Paprsky, 2016, s. 22.

Ideje nejen F. Palackého, ale i dalších vlastenců z 19. století, kteří přijmuli moderní formu nacionalismu, přebral později Tomáš Garrigue Masaryk. Náboženství bylo odsunuto do pozadí a na jeho místo nastoupila idea národa. Bílá hora se tak stala už tehdy symbolem národní katastrofy, umocněná později *Obnoveným zřízením zemským*, jež zrovnoprávnilo český jazyk s německým. Můžeme tedy říci, že jeden z aspektů habsburského mýtu není dítětem první republiky a Masarykovy ideje, ale táhne se jako červená nit už z 19. století. Tuto koncepci podpořil i román *Temno* z pera Aloise Jiráska. Následně byl využíván jako jeden z aspektů podporující odpor Čechů vůči monarchii.⁴⁵ Román byl považován za pravdivý popis minulosti, kritici i literární věda potvrdovali jeho objektivitu (např. syn spisovatelky Terézy Novákové Arne Novák).⁴⁶

Na Palackého navázal tedy T. G. Masaryk, pro kterého byl velkým vzorem a zdrojem inspirace. Shodně interpretoval pobělohorskou éru jako „třistaletou porobu“, „temno“, potlačení češství, tvrdou germanizaci, zkrátka neskonalé „utrpení“ pod habsburskou nadvládou. Tímto stylem se vyučovalo a často stále vyučuje na českých školách.⁴⁷

V roce 1921 vydal historik Josef Pekař knihu *Bílá hora: její příčiny a následky*. I když se na počátku knihy setkáváme s výrokem: „den, jehož temný stín pokryl tři století, s myšlenkou naplněnou lítostí nebo kletbou. V úzkostech vězení, ve strádáních vyhnanství, v zoufalství nad zkázou vlasti a ponížením národa nesly se myslí jejich ke dni velké Viny“⁴⁸, jeho snahou bylo pobělohorskou éru a s ní spjaté české baroko rehabilitovat.⁴⁹ Z tohoto důvodu byla kniha v době vydání mnohými odsuzována, jelikož nesouzněla s tehdejšími protihabsburským narativem. Podobné ohlasy obdržela i další Pekařova kniha, a to sice *Tři kapitoly z boje o sv. Jana Nepomuckého* (též 1921). Spravedlivější pohled na barokní období nám přichází až s koncem první republiky, kdy se v roce 1938 konala výstava Pražské baroko.⁵⁰

V návaznosti na již zmíněnou rekatolizaci můžeme uvést další aspekt habsburského mýtu. Příмыми vykonavateli rekatolizačních zákazů byli jezuité, které do Čech pozvali právě

⁴⁵ I když Jirásek sám usiloval jen o popsání „temna“, jež se vázalo ke kanonizaci sv. Jana Nepomuckého ve 20. letech 18. století, dobová interpretace pojala toto „temno“ v širší souvislosti a vztáhla ho k celé pobělohorské epoše.

⁴⁶ RAK, J., *Bývali Čechové*, s. 132.

⁴⁷ Viz MÄRC, Josef – VESELÝ, Martin, *Stereotypy a mýty v dějepisném vyučování na českých a slovenských školách*, Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2008; KRYSTLÍK, T., *Co v české dějepisu chybí*, s. 22.

⁴⁸ PEKAŘ, Josef, *Postavy a problémy českých dějin*, Praha: Vyšehrad, 1990, s. 134.

⁴⁹ Josef Pekař a Kamil Krofta se snažili vykreslit předbělohorské události v kontextu širších souvislostí, vsazovali je do středoevropského vývoje. Přes veškerou snahu se jim však nepodařilo, aby tento diskurz pronikl do širšího povědomí, většina lidí zůstala pohroužena v mýtu a jeho verzi minulosti.; PETRÁŇ, J., *Staroměstská exekuce*, s. 298.

⁵⁰ Ve 30. a 40. letech o rehabilitaci baroka usilovali především žáci Josefa Pekaře, jmenovitě např. Zdeněk Kalista.

Habsburkové. I když byl řád během vlády Marie Terezie zrušen (1773), v polovině 19. století vznikaly nové jezuitské koleje. Jak pravil o jezuitěch Karel Havlíček: „úhlavní to škůdce a hubitel národu českého,“ který „téměř jen proto do země naší byl povolán, aby dusil osvětlu ducha národního“⁵¹. Pokaždé, když se jezuité vrátili do Čech, byli českou stranou přijímáni s odporem.⁵² Tyto skutečnosti byly jen dalšími kapkami oleje přilévány do ohně, přibývajících kousky do skládačky utvářející prvorepublikový a Masarykovský narativ o „zlých Habsburcích“.

Zdůrazňovala se také germanizace korunující celou éru a uvrhující český jazyk do stinného kouta. Přišla za dob vlády Marie Terezie a Josefa II., kteří díky svým reformám jinak nebyli hodnoceni tak černobíle.⁵³

Zrod republiky byl představován jako navázání na husitskou tradici, tuto skutečnost dokládá Masarykův výrok „*Tábor je náš program*“⁵⁴. Masaryk sám sebe vnímal jako pokračovatele této tradice a tehdejší „zlatá doba“ první republiky byla světlem, které protrhlo mračna „třistaletého útisku“ pod křídly „černožluté saně“.⁵⁵

Oproti tomu, jak bylo období vlády Habsburků prezentováno za první republiky stojí fakta, která právě zapříčinila vznik samotného mýtu. Vypovídají totiž o tom, že život v monarchii nebyl pouze utrpením, ale skýtal i mnoho kladů. Po vzniku republiky bylo nutné občanům Československa vštípit, jak špatnou monarchie byla, aby tak vysvětlila a potvrdila důvody svého vzniku. Během 18. a na počátku 19. století byla většina české společnosti vůči monarchii loajální.⁵⁶ Za sedmileté války i za válek napoleonských stála česká společnost na straně Rakouska a války brala jako své vlastní. Pevně se přimkla k rakouskému panovnickému rodu a bojovala po jeho boku.⁵⁷

⁵¹ RAK, J., *Bývali Čechové*, s. 133.

⁵² Tamtéž. Tématu jezuitů na našem území se blíže věnovala např. Ivana Čornejová v knize *Tovaryšstvo Ježíšovo* (2002) či Jan Kučera a Jiří Rak v publikaci *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře* (1983).

⁵³ ŠMAJSTRLOVÁ, Dana, *Učebnice dějepisu a občanské nauky v období první republiky (1918–1938)*, Olomouc, 2020, s. 71.

⁵⁴ MACHAR, Josef Svatopluk, *Pět roků v kasárnách. Vzpomínky a dokumenty: 1925–1926*, Praha: Ot. Štorch-Marien, 1927, s. 411.

⁵⁵ RAK, J., *Bývali Čechové*, s. 129.

⁵⁶ O čemž svědčí např. kroniky či lidové zápisy z období sedmileté války, kdy Češi oslavují vítězství Rakouska a láteří na Prusko. Dokládají to mimo jiné i dobové lidové písně. Příkladem si můžeme uvést úryvky z písně pojednávající o bitvě u Kolína v r. 1757: „*Bůh a svatý z Nepomuku / zkrotil nepřátelskou ruku. / Přímluva všech patronů českých / ostríhá korun rakouských.*“ „*Rakouská zem plesala / s celým českým národem.*“ V podobném duchu je vnímána monarchie i v jedné z hanáckých oper: „*To ja možu říct každěmu, / milostivějšího domo, že není v Evropě všecké, / tak jako je dom rakóské.*“; RAK, J., *Bývali Čechové*, s. 137.

⁵⁷ Srov. KUTNAR, František, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu. Troji pohled na český obrozenský lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám*, Praha: Historický klub, 1948; RAK, Jiří, *Zachovej nám Hospodine. Češi v Rakouském císařství 1804–1918*, Praha: Havran, 2013; KOŘALKA, Jiří, *Češi v habsburské říši a v Evropě*

Dle Jiřího Raka podobné nálady přetrvávaly až do „jara národů“ v r. 1848. Od této chvíle vnímala česká společnost vztah s monarchií jako „*manželství z rozumu*“⁵⁸, jež je prosto vřelého, upřímného citu a naprostého souznění, ale existence bez něho je nemyslitelná. Situace se zásadně změnila během druhé poloviny 19. století, kdy byli Češi směřováním a jednáním Habsburků a monarchie zklamáni. Příčinami se staly např. dualismus, zmar českého vyrovnání v r. 1871 či nesplněný slib korunovace Františka Josefa I. českým králem. Po těchto událostech se na scéně počalo objevovat vnímání Habsburků jako nepřátel národních snah. Prodynastická vyjádření z let minulých byla ospravedlňována tím, že podléhala cenzurní kontrole a musela se psát s ohledem na ochranu národního hnutí.⁵⁹

K negativnímu vnímání Rakouska-Uherska přispělo především jeho již zmíněné směřování a jednání po r. 1871, a to sice zejména sblížení s Německem, jehož cílem bylo vytvořit Mitteleuropu, materialistický protidemokratický konstrukt nové světovlády.⁶⁰

Osmdesátá a devadesátá léta 19. století s sebou přinesla už otevřené vystupování proti dynastii v řadách pokrokového hnutí. Jednalo se o období, kdy se objevovalo otevřené vystupování proti císaři, ale zároveň se do oběhu dostávaly i články a oficiální projevy, které byly k císaři loajální (zejména během slavných jubileí). Působily však směšným dojmem, a také byly často zesměšňovány.

Už v 19. století se setkáváme s termínem „dvousetleté utrpení“, jež se na počátku století dvacátého přehouplo do dobře známého: „*Tři sta let jsme úpěli...*“⁶¹.

Mohli bychom konstatovat, že habsburský mýtus se vyskytuje i v literatuře vydané před r. 1918. Už v dílech J. S. Machara či A. Sovy se setkáváme s protidynastickými postoji⁶², stavěním Čechů do pozic vykořisťovaných otroků atd.⁶³

1815–1914. *Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha: Argo, 1996.

⁵⁸ RAK, J., *Bývali Čechové*, s. 138.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ BEDNÁŘ, Miloslav, *Smysl české existence. Česká státní idea a Masarykova česká otázka*, Praha: Academia, 2018, s. 86, 87.

⁶¹ PYNSENT, R. B., *Pátrání po identitě*, s. 227.

⁶² MERHOUTOVÁ, Lucie, Problém malé literatury a identity na přelomu 19. a 20. století, in: KUČERA, Rudolf a kol., *Identity v českých zemích 19. a 20. století: Hledání a proměny*, Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2021, s. 57, 58, 62.

⁶³ V tomto kontextu lze zmínit např. báseň *Na Kahlenbergu* ze sbírky J. S. Machara *Tristium Vidobona*. Patrně je to kupříkladu v této pasáži: „*ach, pohled příšerný: tam tmavá mračna visí, / z nich vstává lví hlava bez očí - - / jak otrok ostríhán, on, volný hrdý kdysi, / tam v mlýně otročí, otročí...*“; MACHAR, Josef Svatopluk, *Tristium Vidobona I–XX*, Praha: Šolc a Šimáček, 1923, s. 29. Povšimnout si toho můžeme též v básni Antonína Sovy *Theodoru Mommsenovi*, jež vyšla ve sbírce *Zlomená duše*. Pro demonstraci lze zvolit tuto ukázkou: „*Tvůj ubohý rozum nepochopil světla / spravedlnosti, / ni rozkoše sebeurčení omládlých národů, / nepochopil, že stará kultura*

Můžeme tedy konstatovat, že po stránce nacionální byl český vztah k monarchii už de facto pouze záporný. Málokdo si však pohrával s myšlenkou samostatného státu. Většinovým územ byla touha po větší autonomii v rámci monarchie, ale ne její přímé rozbití. Samostatná existence byla zahalena v hávu nejisté budoucnosti. Pokud se vrátíme k předešlému přirovnání vztahu české společnosti k monarchii jako ke „sňatku z rozumu“, toužili jsme spíše po větší volnosti, ale ne rozvodu.⁶⁴

Musíme však zmínit, že mimo tento diskurz stojí postava samotného císaře Františka Josefa I. V českém prostředí byl stále velmi populární. Lidé soucítili s jeho životním osudem, který byl protkán různými ranami⁶⁵ a fascinující byla i délka jeho panování.⁶⁶

Během první světové války se však pohled na císaře diametrálně změnil. V očích národa se proměnil ze starého mocnáře na zmateného senilního staříka, pro kterého se stal okolní svět jednou velkou neznámou. Dokonce se jeho obraz přetvořil do takových rozměrů, že byl viděn jako zrůdná stvůra pasoucí po krvi.⁶⁷ Kritice neunikl ani císař Karel vnímaný ponejprv jako zbožný a laskavý, posléze se proměnil v opilce a děvkaře.⁶⁸

Po vzniku Československa se tyto tendence rapidně zvýšily, protihabsburské nálady se ve společnosti hromadily. Na scénu poprvé přichází ospravedlnování se frází „odčinění Bílé hory“. Zavádí se pojmy, které jsou v naší společnosti živé dodnes⁶⁹, jako příklady si můžeme uvést „třistaletou porobu“, „žalář národů“, „černožlutou saň/hydru“ apod.⁷⁰

Habsburský mýtus je typickým úkazem první fáze procesu vypořádávání se s minulostí, pro níž je příznačné popření a odmítnutí minulosti. Nejprve je nutné zbavit se vnějších aspektů předchozího režimu. Začíná se strháváním nápisů, soch, symbolů. Poté se přechází k odříkání

*nesmí zotročovat, / má-li hrát a svítit / a nemá-li býti jen krutou a tížící / obrovskou koulí galejního otroka!“; SOVA, Antonín, *Zlomená duše*, Praha: Hejda & Tuček, 1903, s. 133.*

⁶⁴ RAK, J., *Bývali Čechové*, s. 138.

⁶⁵ Na tento fenomén naráží i Hašek v *Osudech dobrého vojáka Švejka za světové války*, viz HAŠEK, Jaroslav, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1/2*, Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 23.

⁶⁶ RAK, J., *Bývali Čechové*, s. 139.

⁶⁷ RAK, Jiří – VLNAS, Vít, Monarchismus všední a sváteční, in: RAK, Jiří – VLNAS, Vít (edd.), *Habsburské století 1791–1914. Česká společnost ve vztahu k dynastii a monarchii*, Praha: Pražská edice komandit. spol., 2004, s. 91.

⁶⁸ RAK, Jiří, *Zachovej nám Hospodine*, s. 414.

⁶⁹ KRYSTLÍK, T., *Co v české dějepisu chybí*, s. 22.

⁷⁰ Habsburský mýtus měl i svou „hmotnou“ podobu. Panovnícký rod a jeho státní útvar nestačilo jen slovně očernit a pracovat na tom, aby si lidé vštípili pouze negativní konotace, ale bylo nezbytné odstranit všechny symboly reprezentující „staletý útisk“. Z tohoto důvodu byla kupříkladu v r. 1919 odstraněna z Kranerovy kašny na dnešním Smetanově nábřeží jezdecká socha císaře Františka I.; STEHLÍK, Michal – GROMAN, Martin, *Přepište dějiny*, Brno: Nakladatelství JOTA, 2022, s. 89.

vžité a v tuto chvíli již přežití ideologie. Identifikují se návyky, zvyklosti a formy chování, kterými se vyznačovala předchozí epocha a objevuje se snaha je neutralizovat.⁷¹

Robert B. Pynsent spatřuje obtíž v tom, že český národ se neosvobodil sám, ale musel mu v tom silně dopomoci jeden „vyvolený“ vůdce, silný radikální jedinec. Společnost tedy byla mnohem méně radikální než on a šlo jí zejména o výhody, které jí osvobození přineslo. V jádru však byla společnost pořád stejně konzervativní⁷² a dá se říci, že sama sebe v počátcích vzniku samostatného státu přesvědčovala, že takto jednájí správně. Lidé též měli neustálou nutnost se vymezovat oproti době předešlé, již bylo nutné zahalit do hávu temnoty a zaměřit se jen na to špatné, aby oproti ní nová budoucnost zářila o to jasněji, i když tomu tak skutečně nebylo.⁷³ Habsburský mýtus a všechny jeho aspekty tak byly nezbytné pro tento proces a dopomáhaly utvrzování tohoto přesvědčení. Masaryk přichází jako nový radikální vládce, jenž „*naplnil Komenského věštbu o konečné spáse Čechů*“⁷⁴. Velmi výstižná je i alegorie ke starozákonnímu putování Židů do země zaslíbené, v níž se zrcadlí podstata celého mýtu: „*Po Bílé hoře žili Češi na poušti, hnáni tam „kletou rukou“ Habsburků; nová republika je ovšem zemí zaslíbenou.*“⁷⁵ Pobyt Čechů v monarchii je připodobňován k putování na poušti, za který si stejně jako starozákonní Židé mohou sami svým rozhodnutím, a poté se dostávají do země zaslíbené, vrcholu jejich cesty a odvěkému snu celé společnosti. Přesně tak bylo nutné mýtus šířit, aby si všichni dokázali a vžili, že po tomto vlastně vždy toužili.

1.3.3 Odras habsburského mýtu ve veřejných projevech a periodikách

Habsburský mýtus rezonoval od roku 1918 v mnoha oblastech veřejného života. Níže si uvedeme vybrané příklady, na kterých demonstrováme jak konkrétně byl mýtus společnosti předkládán, v jakých dokumentech či prohlášeních zanechal svou stopu a poukážeme na konkrétní fráze, jež se často opakovaly.

Příkladem oficiálního státního dokumentu, kde je habsburský mýtus patrný, je *Washingtonská deklarace* čili *Prohlášení nezávislosti československého národa*, jež byla vydána 18. 10. 1918. V textu narazíme hned na několik částí, které názorně ukazují aplikace narativu „zlých Habsburků“ v praxi. Dokládají to kupříkladu tyto pasáže: „*Habsburkové porušili svou smlouvu s naším národem, nezákonně překračují naše práva a znásilňují ústavu našeho státu*“;

⁷¹ LOUŽIL, Jaromír, Nakolik bylo české myšlení rakouské?, in: HOJDA, Zdeněk – PRAHL, Roman (edd.), *Český lev a rakouský orel v 19. století*, Praha: KLP, 1996, s. 77.

⁷² PYNSENT, R. B., *Pátání po identitě*, s. 220.

⁷³ Paradoxním dokladem této skutečnosti je zejména kontinuita Československa s bývalou monarchií, a to v oblasti školního systému, právního řádu, pojetí prezidentské funkce apod.

⁷⁴ Tamtéž, s. 228.

⁷⁵ Tamtéž.

„svět zná dějiny našeho zápasu proti habsburskému útisku“; „spoluviníky bezpočetných nevýslovných zločinů spáchaných v této válce proti lidskosti těmito dvěma degenerovanými neodpovědnými dynastiemi“; „habsburská dynastie, zatížená nesmírným dědictvím chyb a zločinů, jest stálou hrozbou světovému míru“ či „mocnosti temnoty sloužily vítězství světle“.⁷⁶

Setkáváme se zde i s výroky, které bychom mohly zařadit k narativu Rakouska-Uherska jako „žaláře národů“, frázi, která se později vžila natolik, že ji používáme dodnes. Demonstrativně nám to předkládají třeba tyto úseky: „hrubé síly a vykořisťování většiny menšinou“; „je to politický úklad Němců a Maďarů proti našemu vlastnímu národu stejně jako proti jiným slovanským a latinským národům monarchie“ či „zůstává toliko umělým, nemorálním, politickým útvarem, který překáží každému hnutí, směřujícímu k demokratickému a sociálnímu pokroku.“⁷⁷

Objevuje se nám zde i tvrzení: „národ náš nemůže se volně vyvíjeti v habsburské lži-federaci, která není než novou formou odnárodňujícího útisku, pod nímž jsme trpěli minulé tři století“⁷⁸, které předjímá pozdější ustálenou frázi, která ve společnosti rezonovala zřejmě nejvíce, a to „třistaletá poroba“.

Habsburský mýtus se hojně projevoval v denním tisku. V *Právu lidu* se setkáváme s výpověďmi stylu: „po prvé necítili jsme onoho morového dechu cizoty a násilí militaristického a policejního“; „žebrákem, není již oním pokorným a utlačeným rabem“; „co staletí bolestně prožíval, považoval za nejtrpčí školu života“; „Nepracujeme již pro cizince. Naše ruce, naše hlavy i naše srdce nejsou již v cizím zajetí. Nesviští nad námi bič otrokářů.“; „vystupovati jako volní lidé,[...]. Nikoliv jako porobení chud'asové, kteří stojí pokorně u dveří mocných panstev“; „svým utrpením a bolestmi dobyl si kdysi koruny mučednické“; „28. říjen byl vykoupen staletými bolestmi, utrpením mučedníků neznámých“.⁷⁹ Tyto výňatky demonstrují hlavní aspekty habsburského mýtu. Český národ byl stylizován jako mučedník nacházející se

⁷⁶ MASARYK, Tomáš Garrigue – BENEŠ, Edvard – ŠTEFÁNIK, Milan Rastislav, *Washingtonská deklaráce. Prohlášení nezávislosti československého národa ze dne 18. října roku 1918*. Dostupné z: https://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/verejna_diplomacie/vyroci_2018/rok_1918/washingtonska_deklarace_pariz_18_rijna.html.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Pozdrav volnému národu československému!, *Večerník Práva lidu*, 27, 1918, č. 244, s. 1.

staletí ve tmě zajetí otrokářů, zkrátka prožíval „třistaletou/dvousetletou porobu“⁸⁰ v „žaláři národů zlých Habsburků“.

„*Poroba, která po tři staletí nás pokořovala, dusila, ničila, jest skončena. [...] zrušivše nadobro poměr Habsburgům i monarchii rakousko-uherské, pamětliví ohromných a dosud nepomstěných křivd po věky na nás páchaných*“⁸¹. Dle této ukázky lze konstatovat, že stejně laděné články vycházely i v *Národních listech*.

Asi nejsilněji je vliv habsburského mýtu patrný ve člancích, jež otiskl deník *Venkov*. Autoři článků si vyhrávali s metaforami. Monarchie a její představitelé se skryli za černého orla, dvouhlavého dravce či bestii, jak dokládají tyto výňatky: „*tři sta let ponížení, zotročení, ničení a nyní naše vítězství! Co dějiny vložily na nás pod černým orlem, jest nezapomenutelné*“; „*jako můra ležela na nás vláda černého orla*“⁸² a „*S pošty sňali dvouhlavého dravce a za radostného járotu rovnou s ním do Vltavy, utopit je. Dolů s tebou, bestie! Dost jsi se nás nazobal!*“⁸³ Jak si lze povšimnout, citelné je i vnímání období vlády Habsburků jako „třistaleté poroby“, což se nám odráží i v tomto úryvku: „*po třech stech letech katanské poroby konečně jsme si vydechli. Po třech stech letech bídy, slz a strádání*“⁸⁴.

Specifickým příkladem uplatnění mýtu může být *Pohádka o Tomáškově a princezně Svoboděnce* otištěná v *Československé samostatnosti* v roce 1924. Vypráví o tom, jak se syn chudého kočího Tomášek rozhodl osvobodit princeznu Svoboděнку, která byla uvězněna ve věži střežené devítihlavou saní, jež představuje habsburskou monarchii. Tomáškově se podařilo princeznu osvobodit a usadil se s ní na Hradčanech. Celý národ poté miloval princeznu i osvoboditele. Na pohádce lze názorně demonstrovat, jak se aspekty habsburského mýtu vštěpovaly už těm nejmladším čtenářům. Pro ukázkou zde citujeme vybrané úryvky z pohádky: „*hrad je střežen lýtými nestvůrami*“ a „*neboť se před ním objevila devítihlavá strašná san*“.⁸⁵

⁸⁰ Vladimír Macura poukazuje na to, že v 19. století se užíval termín „dvousetleté utrpení“, který plynule přešel na počátku století dvacátého do podoby „třistaletého utrpení“. PYNSENT, R. B., *Pátrání po identitě*, s. 227.

⁸¹ Osvobozený národ, *Národní listy* (večerní vydání), 58, 1918, č. 115, s. 1.

⁸² HILBERT, Jaroslav, Pod černým orlem, *Venkov*, 13, 1918, č. 251, s. 2.

⁸³ LAUDOVÁ, Marie, Ven, na ulici, mezi náš zlatý lid!, *Venkov*, 58, 1918, č. 251, s. 2.

⁸⁴ OBRTTEL, František, Sami svými pány!, *Venkov*, 13, 1918, č. 251, s. 2.

⁸⁵ Pohádka o Tomáškově a princezně Svoboděnce, *Československá samostatnost*, 1, 1924, č. 37, s. 3, 4; Podobný obraz Masaryka a habsburské monarchie se objevuje i v prvorepublikových učebnicích. Dokládá to např. tento výňatek: „*jako neohrožený rytíř vysvobodil zajatou princeznu československou z drápů dvojhlavého orla habsburského.*“; ŠMAJSTRLOVÁ, D., *Učebnice dějepisu a občanské nauky...*, s. 69.

Habsburský mýtus se vyskytoval i ve veřejných proslovech státních příslušníků. Zmínit můžeme např. proslovy prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka.⁸⁶

1.3.4 Reflexe habsburského mýtu ve výtvarném umění

Vliv habsburského mýtu se odrážel i ve výtvarném umění. Zejména v době hned po vzniku Československa byly hlavními motivy děl předešlé ponížení a utrpení národa. Vhodným příkladem zastupující ostatní může být obraz *Utrpení české země* od Adolfa Liebschera z cyklu *České elegie*.⁸⁷ Na obraze je znázorněna žena v bílé košili přivázaná k černožlutému sloupu, jež symbolizuje trpící nevinnou českou zem spoutanou a vězněnou Habsburky a jejich monarchií. Zároveň však v pozadí vidíme dvouhlavého orla, který se jeví spíše jako stín pozbyvší své dávné síly a zároveň už zacházející za horizont dějin.

1.3.5 Vliv habsburského mýtu na prvorepublikové učebnice

I v prvorepublikových učebnicích dějepisu se setkáváme s habsburským mýtem. Důvodem bylo již zmiňované vštěpování této ideje podporující ospravedlnění vzniku republiky a vymezení se vůči minulosti. Autoři učebnic se řídili výnosem č. 423221/9 z roku 1919, který vyšel ve *Věstníku ministerstva školství a národní osvěty*, kde se zdůrazňovalo, aby se žákům důrazně připomínaly státotvorné události, zároveň části věnované habsburským panovníkům měly být zredukovány na to minimum, které nelze vynechat, přičemž se mělo přihlížet k věku žáků a jejich chápavosti.⁸⁸

Éra vlády Habsburků byla v učebnicích vykreslována dosti emotivně a s důrazem na to, že se jednalo o národní útisk. Období po husitských válkách bylo prezentováno jako nekonečný útlak a strádání, zkrátka jednolitý tragický blok, jež skončil až s vypuknutím první světové války a následným vznikem samostatného Československa. V mnohých učebnicích se setkáváme s tvrzením, že Čechoslováci vycítili, že přišla „*příznivá doba, kdy se mohl [národ] zbavit třistaletého jařma nenáviděné vlády habsburské*“⁸⁹.

Těmi nejtemnějšími barvami je vykreslováno období po Bílé hoře. V učebnicích se objevovaly nám již dobře známé spojení jako „doba temna“, „habsburská poroba“ či „úpadek národa“.

⁸⁶ Viz MASARYK, Tomáš Garrigue – FEJLEK, Vojtěch – VAŠEK, Richard, *Cesta demokracie I. Projevy – články – rozhovory (1918–1920)*, Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2003; MASARYK, Tomáš Garrigue – FEJLEK, Vojtěch – VAŠEK, Richard, *Cesta demokracie II. Projevy – články – rozhovory (1921–1923)*, Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2007.

⁸⁷ RAK, J. – VLNAS, V., *Monarchismus všední a sváteční*, s. 89.

⁸⁸ ŠMAJSTRLOVÁ, D., *Učebnice dějepisu...*, s. 46, 47.

⁸⁹ Tamtéž, s. 66.

Malou výjimkou z „třistaletého tragického bloku“ je období vlády Marie Terezie a jejího nejstaršího syna Josefa II. Učebnice uznávají, že v době jejich vlády se snížil útlak ze strany Habsburků, avšak následně hlásají nový habsburský „nešvar“ a to sice násilnou germanizaci, jež bývá v prvorepublikových učebnicích líčená jako „znásilňování“⁹⁰.

V učebnicích se setkáváme i s fenoménem ospravedlnění vzniku republiky, s nímž je habsburský mýtus bytostně spjat. Žákům byl předkládán strašlivý útisk Habsburků, což ospravedlnilo další postup vedoucí k rozbití monarchie. Rozpad monarchie byl též prezentován jako „vítězství dobra nad zlem“⁹¹.⁹²

1.3.6 Kritika habsburského mýtu

Kritika ohraných frází prosazujících habsburský mýtus vyvstávala již za první republiky. Spatřit ji můžeme na stránkách časopisu *Řád*. Autoři zde publikující byli nespokojeni zejména s úslovím „třistaletá poroba“.⁹³ Tato skutečnost není ničím překvapivá, přihlédneme-li k tomu, že se jednalo o list katolicky orientovaný. Československý stát se ke katolické církvi stavěl spíše kriticky, zdůrazňováno bylo především spojení „trůnu a oltáře“, tedy skutečnost, že katolická církev podporovala vládu Habsburků a byla vůči nim více než loajální. Tento argument také zapříčinil obsáhlé konfiskace církevního majetku státem během pozemkových reforem.⁹⁴

Jiří Rak nám předkládá tezi, že žijeme ve společnosti, která má za sebou hrůzy 20. století odhalující temné stránky nacionalismu a nelze nám tedy „stále předkládat k věření schéma interpretace historického vývoje založené na představě o nacionální výlučnosti“⁹⁵. Jinými slovy již zmíněné fráze upevňující ideologickou propagandu první republiky měly za úkol podpořit Masarykovu ideu smyslu českých dějin a ospravedlnění vzniku republiky. Vnímání českého národa jako nositele humanity, což je jeho dějinným úkolem, a tedy i jeho výlučností, která ho odlišuje od jiných národů, může dnes působit překonaně. V dnešní době už totiž víme, jaké úskalí může výlučnost přinášet. Zároveň jsme seznámeni s dostatkem informací a je tedy jen na našem uvážení, jestli Rakousko bylo pro své „služebné národy“ opravdu „žalářem národů“ a zda epochu vlády Habsburků můžeme označovat za „třistaletou porobu“.

⁹⁰ Tamtéž, s. 72.

⁹¹ Tamtéž, s. 68.

⁹² Tamtéž, s. 61–71.

⁹³ MLEJNEK, Josef, Zapomenutý český filosof Rudolf Voříšek, in: ŠTOGROVÁ, Jarmila ed., *Od Josefa Floriana k Rio Preisnerovi: inspirativní katolické osobnosti mimo hlavní proud: sborník textů ke konferenci pořádané Knihovnou kardinála Berana 6. prosince 2013 v Plzni*, Plzeň: Knihovna kardinála Berana, 2014, s. 33.

⁹⁴ STEHLÍK, M. – GROMAN, M., *Přepište dějiny*, s. 93.

⁹⁵ RAK, J., *Bývali Čechové*, s. 7.

K Rakově tezi se přiklání i Vít Vlnas, jenž také zastává názor, že nelze po zkušenostech, které národ nabyt během 20. století, vnímat habsburskou monarchii jako ikonu útlaku a útisku či jako mnohokrát zmiňovaný „žalář národů“.⁹⁶ Hruzy, jež přineslo minulé století, se nedají s „třistaletou porobou“ vůbec srovnávat, a je proto nemístné neustále lpět na tomto utkvělém mýtu, jež měl své opodstatnění a funkci při formování první republiky a nového československého národa hledajícího svou identitu a potřeboval se oprostít od minulosti a náležitě se vymezit proti předchozímu období „temna a zla“.

1.3.7 Habsburský mýtus v současnosti

Fráze charakteristické pro reprezentaci habsburského mýtu jsou stále živé. Neplatí to jen pro nejužívanější a nejznámější slovní spojení (např. „žalář národů“, „doba temna“ či „třistaletá poroba“), ale i pro ty, které jsou už dnešní širší veřejnosti méně známé. Demonstrativními ukázkami mohou být příspěvek Víta Vlnase či kapitola z knihy *T. G. M. K mytologii první československé republiky* Ivana Šedivého. V příspěvku, jež nese název *Slovanská galerie a černožlutá obrazárna* se setkáváme s výrokem: „po konečném vítězství nad černožlutou hydrou“⁹⁷ a kapitola z Šedivého knihy se jmenuje *Boj s černožlutou saní: mýtus a jeho nepřátelé*⁹⁸. Vidíme tedy, že i méně profánní „fráze habsburského mýtu“ jsou stále užívané. I v českém mediálním prostředí se neustále setkáváme s lidmi, kteří habsburskému mýtu podléhají a propagují ho. Jmenovitě lze uvést např. publicistu Vladimíra Čermáka a jeho knihy *Operace Bílá hora a černá totalita*⁹⁹.

⁹⁶ RAK, J. – VLNAS, V., *Monarchismus všední a sváteční*, s. 91.

⁹⁷ VLNAS, Vít, *Slovanská galerie a černožlutá obrazárna*, in: HOJDA, Zdeněk – PRAHL, Roman (edd.), *Český lev a rakouský orel v 19. století*, Praha: KLP, 1996, s. 183.

⁹⁸ ŠEDIVÝ, Ivan, *T. G. M. K mytologii první československé republiky*, Praha: NLN, 2022, s. 24.

⁹⁹ Viz ČERMÁK, Vladimír, *Operace Bílá hora a černá totalita. Díl 1., Na prahu zatmění*, Praha: Mare-Czech, 2014 a ČERMÁK, Vladimír, *Operace Bílá hora a černá totalita. Díl 2., Dlouhá černá totalita*, Praha: Mare-Czech, 2014.

2. Komparace vnímání habsburského mýtu v rakouském a českém prostoru

V předchozí kapitole byly vymezeny definice a geneze habsburského mýtu v rámci rakouského a českého prostoru. Nyní budou tyto dva prostory spolu s jejich vnímáním a projekcí habsburského mýtu podrobeny komparaci. Uvedeny budou nejprve znaky, které jsou pro obě sledovaná území shodné, následně se stanoví odlišnosti a protikladná stanoviska.

2.1 Shodné znaky

Prvním aspektem, jenž se vyskytuje v obou prostorech, je absolutní záměna historické a společenské reality za fiktivní a plnou iluzi.¹⁰⁰ Tato skutečnost pramení ze samotné podstaty jakéhokoliv mýtu, který vzniká právě z toho důvodu, aby pozměnil nehodící se realitu ve prospěch těch, kteří ho utvářejí. Habsburský mýtus tedy v obou podobách přetváří obraz monarchie a její společnosti do fiktivních a často pravdě na míle vzdálených představ.

Další shodnou linií táhnoucí se narativy obou poloh mýtu je využívání habsburského mýtu jakožto „*nástroje politické strategie*“¹⁰¹. V Rakousku sloužil mýtus ještě za života monarchie k jejímu udržení. Využíval se jako prostředek, jenž měl stmelit neudržitelnou a přežitkovou podobu monarchie. Jeho posláním bylo vštípit lidem zkreslený obraz skutečnosti, nasadit jim jakési brýle, přes něž by neviděli kolem sebe a nedokázali situaci vidět takovou, jaká je. Stejně tak i v Československu sloužil mýtus během první republiky jakožto politická strategie, jež měla za cíl především zdůvodnit a ospravedlnit její existenci. I zde podával občanům jakési brýle, jež umožňovaly pouze omezený pohled na minulost.

Za další totožný aspekt můžeme považovat uplatňování mýtu jako prostředku napomáhajícího k utvoření samostatné národní identity. Rakušané se potřebovali osamostatnit od německé identity a v mýtu se zrcadlily a zobrazovaly ryze rakouské atributy.¹⁰² Obdobně i Češi vtiskli do mýtu jasné vymezení se vůči své minulosti, která byla svázána s rakouskou identitou a mýtus měl dopomoci k nezávislosti.

Za poslední souhlasný znak obou variant mýtu můžeme považovat fakt, že jejich výskyt vrcholil po roce 1918. Nepochybně je to důsledkem krachu monarchie, kdy se najednou rozpadl starý

¹⁰⁰ MAGRIS, C., *Habsburský mýtus...*, s. 17.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 18.

¹⁰² COLE, L., *Der Habsburger-Mythos*, s. 487.

systém, který tu neochvějně existoval čtyři století, což byl impuls pro zaujetí jasného stanoviska, vztahující se k předchozí epoše.

2.2 Odlišné znaky

Prvním a zároveň nejvýraznějším rozdílem mezi rakouským a českým pojetím habsburského mýtu je jeho samotná esence a celkové pojetí. V rakouské verzi se setkáváme se zasněným a nostalgickým vzpomínáním na bývalou pohádkovou monarchii, kde všechno fungovalo jako dobře promazaný stroj, vše bylo neměnné, tradiční, nesoucí se na valčíkových melodiích a nablýskaných kordech vojenských oficírů. Oproti tomu v českém prostředí mýtus představoval monarchii jako „žalář národů“, panovnický rod Habsburků byl považován za „kruté otrokáře“ pod jejichž nadvládou český národ trpěl. Křídla této „černožluté saně“ dle něj přikryla Čechy svou „třistaletou porobou“.

Další odlišnou tendencí zobrazující se v rakouském pojetí je snaha prostřednictvím mýtu uniknout a uzamknout se před novým světem¹⁰³, který přišel po roce 1918. Z tohoto důvodu se spisovatelé uchýlovali k látce zobrazující již neexistující společnost, kterou zachycovali ve světle dodávající jí falešný punc krásy. V českém prostředí mýtus takovouto úlohu nezastával, protože po konci první světové války český národ dosáhl vrcholu své cesty, naplnění snu o samostatnosti. Nebylo tedy potřeba schovávat se před přítomností, konečně se totiž podařilo uniknout ze spárů „habsburského jařma“.

Následující odlišnou vlastností je pojetí habsburského státu. Rakouský habsburský mýtus vykresluje monarchii jako „klidný a bezpečný svět“¹⁰⁴. V kontrastu stojí česká verze, jež přináší pohled zachycující monarchii jako již zmiňovaný „žalář národů“, místo plné útlaku, nesvobody, ponížení, otroctví či jako naprosto nefunkční zpátečnický svět.

Dalším protikladným atributem jsou emoce odrážející se v pojetí mýtu. Český typ mýtu je doprovázen radostí a uspokojením z rozpadu starého mocnářství, avšak v Rakousku je mýtus prosycen zármutkem a steskem po ztrátě bývalé slávy, moci nebo postavení¹⁰⁵, jež byly pohřbeny na mírových konferencích.

Posledním rozdělovacím rysem je představení schopnosti přizpůsobit se. V rakouské koncepci lze vidět jasnou neadaptibilitu na vzniklou situaci. Rakušané nenabývali dostatečné důvěry v Rakouskou republiku a neztotožnili se s novými pořádky, proto se utíkali do minulosti starého

¹⁰³ MAGRIS, C., *Habsburský mýtus...*, s. 17.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 18.

¹⁰⁵ KUZMICS, H., *Von der Habsburgermonarchie zu „Österreich“*, s. 107.

mocnářství. Na rozdíl od toho Češi se s novou situací rychle sžili a adaptovali se na život v samostatné republice, ve kterou věřili. Díky tomu se od zaniklého habsburského soustátí prostřednictvím mýtu distancovali, vymezovali se vůči němu a snášeli na něj kritiku.

3. Konkrétní příklady habsburského mýtu v české literatuře první republiky

Tato kapitola je věnována demonstraci příkladů habsburského mýtu v dílech českých spisovatelů období první republiky. K analýze bylo vybráno pět uměleckých děl, jakožto zástupců několika kategorií. Byla vybrána díla z oblasti prózy i poezie a knihy tvůrců zastupující přední literární směry poválečného období. Při výběru byla též zohledněna rozmanitost literárních žánrů. Vybraná pětice děl tedy zastupuje co nejširší okruh tvorby příznačné pro období první republiky.

Konkrétně se jedná o báseň *Franz Joseph* od Josefa Svatopluka Machara, humoristický román *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* od Jaroslava Haška, utopický román *Válka s Mloky* z pera Karla Čapka, románovou trilogii *Bloudění* od Jaroslava Durycha a vzpomínkovou knihu *Bez legend* od Františka Halase staršího. Každé z děl bude krátce představeno, a poté bude demonstrováno, jaké prvky habsburského mýtu se v uvedených dílech vyskytují.

V dílech bylo sledováno sedm aspektů výše zmíněného mýtu. Prvním aspektem je používání pojmu „třistaletá poroba“ či jiné poukazování na utrpení českého lidu za vlády Habsburků. Za druhý aspekt lze považovat zakomponování a uplatnění bělohorského mýtu, potažmo husitské tradice. Třetím aspektem je využívání narativu „zlých Habsburků“ a čtvrtým vykreslování doby pobělohorské jako „doby temna“. Pátým sledovaným bodem je zesměšňující, negativní či urážlivé vykreslování a vnímání osoby císaře Františka Josefa I. Šestý aspekt je spojen s termínem „žalář národů“, jakožto i dalšími reflexemi útlaku a nesvobody, jež musel prožívat český národ za dob rakouské monarchie. Sedmým hlediskem je negativní obraz monarchie a jejího státního aparátu ve vybraných dílech.

3.1 Josef Svatopluk Machar – *Franz Joseph*

Báseň *Franz Joseph* byla vydána samostatně 1. listopadu 1918 na počest, pro vzpomínku a ve snaze vzdát hold československým legionářům, kteří položili své životy za vznik samostatného státu. Toto dílo bylo vybráno k rozboru jako reprezentant poezie, zároveň J. S. Machar představuje autora, který zastával protimonarchistické postoje již před první světovou válkou. Svůj vztah k monarchii nezměnil ani po jejím zániku a dál pokračoval v její kritice.

V básni se setkáváme se čtyřmi ze sedmi výše zmíněných aspektů habsburského mýtu. Jedná se o poukázání na „třistaletou porobu“ a s ní spojené utrpení českého národa. Patrné to je např. v úryvcích: „*co trudné včerejšky už snem se staly*“¹⁰⁶; „*před Věčností soudem stojí nyní sedmero věků*“¹⁰⁷ či „*jak saň nenasytná požírali / jste pokolení*“¹⁰⁸.

Dále se v básni setkáváme s narativem „zlých Habsburků“, a to kupříkladu v těchto verších: „*Což neměl padnout trest na hlavu tvoji / za viny předků?*“¹⁰⁹; „*žalující / že rodina tvá / nešťastím jejich byla.*“¹¹⁰; „*vy, zbabělý rode, / jste klidně dleli // v svých palácích a zámcích čekajíce, / až rabi vaši přinesou vám v helmách / krev čepovanou, hlavy usečené / ke stupňům trůnu*“¹¹¹ či „*morálky, rodem tvým vypuzené*“¹¹².

Ve verších „*jako balvan / na drobné trávě leželi jste na nich [národech], / jak pohádková žába zničili jste / jim pramen svěží*“¹¹³ můžeme rozpoznat analogii k „žaláři národů“.

V poslední řadě shledáváme i negativní vykreslování císaře Františka Josefa I., což vzhledem k názvu básně není nijak překvapivé. Postava císaře není nazývána rozličnými dehonestujícími označeními, Machar využil pouze označení „*lysohlavý stařec*“¹¹⁴. Vykreslil však Františka Josefa jako člověka, jehož ruce „*zrudly krví milionů*“¹¹⁵ a „*jenž bez citu šel celým žitím*“¹¹⁶, po jehož konci mu Hrůza „*vypije v ráz bídnou duši*“¹¹⁷. Obdobně jako Jaroslav Hašek ve svých *Osudech dobrého vojáka Švejka za světové války*, tak i Machar poukazuje na životní pohromy, které jeho nejbližší (ženu, syna, bratra a synovce) za jeho života potkaly („*Proč tolikerou ranou pral tvé žití?*“¹¹⁸).

3.2 Jaroslav Hašek – *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*

Vicedílný humoristický román Jaroslava Haška *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* reflektující zejména období velké války, satiricky podávající jak dění v zázemí, tak i na frontě, byl vybrán jakožto světoznámé dílo z období první republiky.

¹⁰⁶ MACHAR, Josef Svatopluk, *Franz Joseph*, Praha, 1918, s. 2.

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 3.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 2.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 2, 3.

¹¹¹ Tamtéž, s. 3.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 2.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 3.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 4.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 2.

Tento román je příznačný svou nejednoznačnou dobovou i současnou interpretací, což je u humoristického díla velmi neobvyklé. Humor je zde využíván jako prostředek pro vykreslení absurdní a kruté reality války a monarchie. Středem sporů je především postava Josefa Švejka, jež je interpretována různými způsoby. Ivan Olbracht ho nazval novým literárním typem, jenž ztělesňuje „*absolutního flegmatika a geniálního idiota*“¹¹⁹. Oproti tomu Max Brod vnímal Švejka jako „*lidového hrdinu, jemuž jsou velké historické události cizí*“¹²⁰. Tato interpretace našla uplatnění zejména po druhé světové válce, kdy ji podpořili socialisté, kteří kladli důraz především na Švejkovu lidovost. Nejkritičtěji se ke Švejkovi stavěl Viktor Dyk, jenž ho nazval „*vegetujícím primitivem*“¹²¹. Jaroslav Durych otevřel otázku, zda se ve Švejkovi skrývá národní mentalita, což je dodnes živé téma.

Nejedná se o pouhé humoristické dílo, ale literární uchopení civilizačních změn, které s sebou velká válka přinesla. Hašek se pokusil zachytit depersonalizaci člověka, který se ve válečném kolotoči stává pouhým biologickým jedincem, jenž pozbyl své originality a přišel o své ideály optimistického dějinného vývoje, které byly vystřídány skepsí a deziluzí.¹²²

V díle jsou patrné tři aspekty habsburského mýtu. Nevyužívanější z nich je zesměšňující a negativní nahlížení na císaře Františka Josefa I. Míra zesměšnění a dehonestace postupně graduje. Nejprve se setkáváme s označeními jako „*starej pán*“¹²³, „*staríčkový mocnár*“¹²⁴ či „*starý Frantík*“¹²⁵. Nejvyšší míru jeho zesměšnění zastupuje citát: „*visel tam a sraly na něj mouchy*“¹²⁶. Zároveň jsou zde reflektovány i životní neštěstí, které císaře během jeho života potkaly a jež mohou u čtenáře vyvolat soucit se starým mocnářem, avšak i zde je patrná drobná ironie („*Ale von si to starej pán doopravdy nezaslouží. Vezměte si tohle. Syna Rudolfa ztratil v útlém věku, v plné mužské síle. Manželku Alžbětu mu propíchli pilníkem, potom se mu ztratil Jan Orth; bratra, císaře mexického, mu zastřelili v nějaké pevnosti u nějaké zdi. Ted' zas mu odstřelili strýčka na stará kolena.*“¹²⁷) S postupem války a času v díle se proměňuje a graduje i vnímání císaře. Začíná být označován jako „*dobytek*“¹²⁸ či „*nemocný dědek*“¹²⁹. Obdobně

¹¹⁹ ŠÁMAL, Petr – PAVLÍČEK, Tomáš – BARBORÍK, Vladimír – JANÁČEK, Pavel a kol., *Literární kronika první republiky. Události, díla, souvislosti*, Praha: Academia, 2018, s. 86.

¹²⁰ Tamtéž, s. 87.

¹²¹ Tamtéž.

¹²² Tamtéž, s. 86, 87.

¹²³ HAŠEK, Jaroslav, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války. Díl I–II*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1953, s. 11.

¹²⁴ Tamtéž, s. 69.

¹²⁵ Tamtéž, s. 82.

¹²⁶ Tamtéž, s. 13.

¹²⁷ Tamtéž, s. 19.

¹²⁸ Tamtéž, s. 282.

¹²⁹ Tamtéž, s. 291.

vrcholí i míra jeho dehonestace, což dokládají např. tyto pasáže: „*Von je hotovej,*“ znalecky doplnil Švejk, „*dělá pod sebe a musejí ho krmit jako malý dítě. Předešle vypravoval jeden pán v hospodě, že má dvě kojny a že každěj den třikrát je císař pán u prsu.*“¹³⁰ či „*ať je to třebaš takový dědek jako starý Procházka, kterého nemohou už pustit z hajzlu, aby jim nepodělal celý Schönbrunn.*“¹³¹

Dále se v románu zrcadlí náhled na monarchii jakožto „žalář národů“, i když samotného slovního spojení autor ne užívá. Demonstrovat to lze např. na těchto ukázkách: „*sv. Václava, ačkoliv ten [...] byl pořád svázaněj a nahej a ležel v izolaci*“¹³² nebo „*synové národa, který má vykřváct za zájmy jemu úplně cizí*“¹³³.

Hašek pracuje i s negativním zobrazováním monarchie a jejího státního i vojenského aparátu. Tato skutečnost je patrná víceméně v každé z částí díla, protože Švejk se neustále dostává do styku s byrokratickými či vojenskými úředníky nebo jinými postavami, přičemž Hašek prostřednictvím Švejkových dialogů s nimi vykresluje jejich absurditu a životaneschopnost. Dokládají to např. tyto pasáže: „*Šestý, který se těch pěti stranil, řekl, že s nimi nechce nic mít, aby na něho nepadlo nijaké podezření, on že tu sedí jen pro pokus loupežné vraždy na pantátovi z Holic.*“¹³⁴ (ostatní jsou věznění pro velezradu) a „*„Ať žije císař František Josef I.‘, kterýžto výrok úplně stačí, aby osvětlil duševní stav Josefa Švejka jako notorického blba.*“¹³⁵ Byrokratičtí úředníci jsou v díle párkrát označeni za „*černožluté dravce*“¹³⁶ či monarchie a její aparát bývají označeny za černožlutého orla, což vyplývá kupříkladu z ukázky: „*prodávali český národ černožlutému orlu.*“¹³⁷ Jaroslav Hašek využívá i explicitní odsouzení monarchie, např. v úryvku: „*Taková blbá monarchie nemá ani na světě být.*“¹³⁸

3.3 Karel Čapek – *Válka s Mloky*

Čapkův román *Válka s Mloky* můžeme považovat za utopistický román, jenž zároveň varuje před nebezpečím fašismu v Německu. I v takovémto díle se setkáváme s projevem habsburského mýtu, i když bychom to na první pohled nečekali. Tato skutečnost byla hlavním důvodem výběru tohoto románu k analýze. Je zajímavé, že v jediné části knihy, kde se autor

¹³⁰ Tamtéž, s. 227.

¹³¹ Tamtéž, s. 291.

¹³² Tamtéž, s. 38.

¹³³ Tamtéž, s. 52.

¹³⁴ Tamtéž, s. 23.

¹³⁵ Tamtéž, s. 37.

¹³⁶ Tamtéž, s. 53.

¹³⁷ Tamtéž, s. 61.

¹³⁸ Tamtéž, s. 227.

věnuje české kultuře, jazyku a historii, lze nalézt habsburský mýtus. Tuto skutečnost lze zdůvodnit dvěma hypotézami. První hypotéza předpokládá, že Čapek podlehl dobovému trendu a všudypřítomný habsburský mýtus zařadil i do svého díla. Druhou hypotézou je tvrzení, že Čapek chtěl podpořit ideu svého přítele T. G. Masaryka a upozornit na to, že český národ trpěl pod nadvládou „utlačovatelů“, ze které ho právě T. G. Masaryk vysvobodil.

Čtyři aspekty habsburského mýtu se v knize projevují v takřka třístránkovém fejetonu s názvem *Náš přítel na ostrovech Galápagos*, jenž je signován Jaromírem Seidlem-Novoměstským. Využití mýtu působí však dosti nepřirozeně a je do očí bijící. Čtenář může mít pocit, že Čapek opravdu podlehl dobovému trendu či uznal za záhodné podpořit i touto formou ideu prezidenta republiky a za všech okolností chtěl vměstnat do díla tehdejší náhled na minulost svého národa. Jediného Mloka na světě, který umí česky, zaujala v českých dějinách bitva na Bílé hoře a její následky spojené s „dobou temna“. Mohli bychom však též uvažovat o tom, že Čapek reagoval na tehdejší učebnice, kde stejně jako v Mlokově *Česky pro Mloky* se kladl důraz především na dobu pobělohorskou, jež byla vykreslována co nejčerněji, aby se k ní do kontrastu mohl postavit zrod republiky. Dokládá to především úryvek, jež zazněl z úst Mloka: „*Zejména pohroma bělohorská a třistaletá poroba. Četl jsem o nich velmi mnoho v této knize. Jste zajisté velmi hrdi na svou třistaletou porobu.*“¹³⁹ Tyto příklady též ukazují využití aspektu „třistaleté poroby“.

Na výše zmíněnou výpověď Mloka reaguje autor fejetonu slovy: „*Ano, těžká doba,*“ *přítakal jsem. „Doba útisku a hoře.*“¹⁴⁰ Rozhovor dále graduje: „*„A úpěli jste?“ ptal se náš přítel s dychtivým zájmem. „Úpěli, trpíce nevýslovně pod jařmem sveřepých utiskovatelů.*“¹⁴¹ Čapek v této části využil i narativ „doby temna“, který už nemohl být explicitněji vyjádřen.

Na konci již zmíněného fejetonu přechází Čapek až k didaktické a výchovné funkci, kdy z úst Mloka zazní výrok: „*řekněte jim [...] aby chovali ve vděčné paměti Lipany a zejména Bílou horu!*“¹⁴², čímž opět jednoznačně odkazuje na bělohorský mýtus.

¹³⁹ ČAPEK, Karel, *Válka s Mloky*, Praha: Československý spisovatel, 1981, s. 150.

¹⁴⁰ Tamtéž.

¹⁴¹ Tamtéž.

¹⁴² Tamtéž, s. 151.

3.4 František Halas st. – *Bez legend*

Bez legend je druhou vzpomínkovou knihou Františka Halase st. reflektující jeho zážitky z fronty, zajetí, legií v Rusku, uvěznění a vyloučení z armády. Kniha byla vybrána jakožto zástupce legionářské prózy, jež představuje typický literární žánr první republiky.

V díle se objevují čtyři aspekty habsburského mýtu. Promítá se zde zesměšňující pojmenování císaře, jež se výhradně projevuje označením Franta Procházka, jak nám dokazují tyto výňatky: „*Jakápak radost z Franty Procházky na čepici?*“¹⁴³, „*„hrdinně bojoval“ za Frantu Procházku*“¹⁴⁴ a „*jít tři roky sloužit Frantovi Procházkov*“¹⁴⁵.

Jako další atribut lze jmenovat zakomponování narativu „žaláře národů“, který se projevoval jednak přímo, např. „*na počest osvobození z třistaletého žaláře národů!*“¹⁴⁶, jednak nepřímo, např. „*A doma brzy vidím, že jsme otroky červenobílých vyžíračů, tak jako jsme dříve byli otroky černožlutých.*“¹⁴⁷

Autor zasadil do své knihy též reflexi dobového vnímání 28. října, kterýžto den byl připomínán jako den „*osvobození z třistaleté poroby*“¹⁴⁸. Tento úryvek nám dokládá, že označení „třistaletá poroba“ se za první republiky ve společnosti a ve veřejných prohlášeních hojně užívalo a díky tomu si našlo cestu i do literatury.

Dílo *Bez legend* se vyznačuje tím, že v souvislosti s ruskými legiemi zobrazuje propojení legionářů a husitských bojovníků. Legionáři jsou vnímáni jako „*boží bojovníci*“¹⁴⁹, kteří jsou na Rusi pokračující „*husitskou armádou*“¹⁵⁰, která si často „*čítala o Bílé hoře, o Lipanech*“¹⁵¹. Díky tomu můžeme konstatovat, že Halas st. reflektuje v díle pobělohorský mýtus, kterýž lze pokládat za část mýtu habsburského. Legionáři jsou vnímáni jako husiti nové doby, kteří stejně jako ti středověcí bojují proti Habsburkům.

3.5 Jaroslav Durych – *Bloudění*

Románová trilogie *Bloudění* od Jaroslava Durycha vypráví o krutosti a rozpolcenosti pobělohorské doby, jež rámcově obepíná vzestup, sláva a zkáza Albrechta z Valdštejna.

¹⁴³ HALAS, František st., *Bez legend*, Praha: Naše vojsko, 1977, s. 18.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 132.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 163.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 135.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 131.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 184.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 202.

¹⁵⁰ Tamtéž.

¹⁵¹ Tamtéž.

Dílo Jaroslava Durycha bylo vybráno z toho důvodu, že se jedná o autora z proudu katolické moderny a jeho pohled na barokní dobu se odlišuje od tehdejšího mainstreamu. Durych zasadil své dílo do doby pobělohorské, což má výborné předpoklady a živnou půdu pro rozvinutí habsburského mýtu. Za hrdiny příběhu však nezvolil hrstku zbylých evangelíků, kteří bojovali proti Habsburkům a katolické nadvládě, nýbrž českého exulanta, který se však pod vlivem španělské katoličky stane též katolíkem. Samotný výběr hlavních protagonistů tedy stojí v rozporu s habsburským mýtem a koncepcí propagovanou za první republiky. Katolická církev byla po vzniku samostatného Československa odsouzena spolu s rodem, jemuž čtyři sta let sloužila.

Lze konstatovat, že Durychovo *Bloudění* stojí v opozici k Jiráskovu *Temnu*, které i když vzniklo před zrodem republiky, dokonale odpovídá idejím T. G. Masaryka, jež vycházely mimo jiné i z díla Palackého. Oproti tomu Durychovo pojetí spíše odpovídá koncepci historika Josefa Pekaře, který, jak již bylo zmíněno, se snažil dobu baroka ospravedlnit a rehabilitovat. Durych se též pokouší dokázat, že jediným východiskem z kruté, svízelné a rozpolcené reality třicetileté války bylo navrácení českého lidu do lůna katolické církve.¹⁵² Tato koncepce byla značně dobově nekonformní.

Problematicky mohlo být vnímáno zejména zobrazování bitvy na Bílé hoře, kterou chtěla nově vzniklá republika odčinit. Durych považuje Bílou horu za vysvobození či štěstí, což dokládají např. tyto úryvky: „*Bílá Hora se mihla generálovi v přítmi minulosti. [...] A teď se tu ozvala tato slova jako vzpomínka na dávné štěstí a polozhaslou nebeskou naději.*“¹⁵³ a „*Jako před dvanácti lety tak i tentokrát přišlo vysvobození s Bílé hory.*“¹⁵⁴

I v *Bloudění* se však setkáváme s jedním aspektem habsburského mýtu, jenž souvisí se zobrazováním habsburského rodu. Durychovo podání Habsburků je objektivní a není nijak shovívavé, jak ukazují tyto výňatky: „*Byla z jiné země a z jiného rodu, jehož krev nebyla sjednocena s krví habsburskou a wittelsbašskou; nebyla to poloviční sestra, chmurný, zamklý a hrobově oddaný přízrak manželské lásky, stěží se zdvíhající nad pojem dědičného krvesmilství zbožných rodů. [...] Na obličejích zůstal úsměv, již sice zchřadlý a přizpůsobený, ale nikoliv*

¹⁵² DOKOUPIL, Blahoslav, *Český historický román 1945–1965*, Praha: Československý spisovatel, 1987, s. 47.

¹⁵³ DURYCH, Jaroslav, *Bloudění. Větší valdštejnská trilogie. Díl II.*, Praha: Melantrich, 1934, s. 259.

¹⁵⁴ DURYCH, Jaroslav, *Bloudění. Větší valdštejnská trilogie. Díl III.*, Praha: Melantrich, 1934, s. 63.

*habsburský.*¹⁵⁵ a „*Bůh přece jen se nad Ferdinandem smíloval a odňal ošklivost od jeho rodu!*“¹⁵⁶.

Zřídka se v díle objevuje i narativ „zlých Habsburků“, jež demonstrují tyto ukázky: „*služba tomuto rodu nesvědčí lidem rozumným a poctivým*“¹⁵⁷ či „*Exulanti se vraceli, polovina království pomocí saského vojska byla osvobozena od moci hanebných a mrzkých Habsburků. Exulanti požádají zpět své statky a trudno bude uchvatitelům.*“¹⁵⁸.

¹⁵⁵ DURYCH, Jaroslav, *Bloudění. Větší valdštejnská trilogie. Díl I.*, Praha: Melantrich, 1934, s. 87.

¹⁵⁶ DURYCH, J., *Bloudění. Díl II.*, s. 194.

¹⁵⁷ DURYCH, J., *Bloudění. Díl III.*, s. 19.

¹⁵⁸ DURYCH, J., *Bloudění. Díl II.*, s. 303.

Závěr

Hlavním cílem práce bylo dokázat, že habsburský mýtus, jež byl prosazovaný ideologií první republiky, se odrážel v krásné literatuře, a působil tak na čtenáře, kteří si ho prostřednictvím četby nevědomky vštěpovali. Vstupní hypotézou byl předpoklad, že vliv mýtu nalezneme v široké škále literárních druhů i žánrů, u autorů prvořadých i druhořadých. Hypotézu se podařilo díky analýze pěti vybraných děl potvrdit.

Na začátku jsme si stanovili sedm aspektů habsburského mýtu, konkrétně používání pojmu „třistaletá poroba“ či jiné poukazování na utrpení českého lidu za vlády Habsburků; zakomponování a uplatnění bělohorského mýtu, potažmo husitské tradice; využívání narativu „zlých Habsburků“; vykreslování doby pobělohorské jako „doby temna“; zesměšňující, negativní či urážlivé vykreslování a vnímání osoby císaře Františka Josefa I.; využívání termínu „žalář národů“, jakožto i dalších reflexí útlaku a nesvobody, jež musel prožívat český národ za dob rakouské monarchie a negativní obraz monarchie a jejího státního aparátu. Práce tedy prokazuje vliv habsburského mýtu v krásné literatuře z let 1918–1938, tedy působení dobové ideologie na vnímání minulosti a její ohýbání a překrucování ve vlastní prospěch, a slouží tak jako příspěvek k formování moderní české historické paměti prostřednictvím literárních děl.

Práce je dozajista omezena svým rozsahem, a proto některé otázky nechává otevřenými. Mohla by být rozšířena o analýzu mnohem většího počtu knih, aby mohla být provedena statistika zohledňující četnost výskytu vytyčených aspektů habsburského mýtu ve všech dílech krásné literatury, která vyšla v letech 1918–1938.

Vyvstává též otázka, zda se habsburský mýtus v krásné literatuře během dvaceti let objevoval přibližně se stejnou razancí, nebo zda byl nejsilnější hned po vzniku republiky a poté v přelomovém roce 1938, který s sebou přinesl předzvěst další války.

Seznam použité literatury

BEDNÁŘ, Miloslav, *Smysl české existence. Česká státní idea a Masarykova česká otázka*, Praha: Academia, 2018

BENEŠ, Zdeněk, My a čas... (Čas, dějiny a člověk), in: MÄRC, Josef – VESELÝ, Martin, *Stereotypy a mýty v dějepisném vyučování na českých a slovenských školách*, Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2008

BONAZZA, Sergio, Der Habsburgische Mythos bei den Südslaven, in: DAHLMANN, Dittmar – POTTHOFF, Wilfried (edd.), *Mythen, Symbole und Rituale: Die Geschichtsmächtigkeit der Zeichen in Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main: Lang, 2000, s. 109–118

BOYM, Svetlana, *The Future of Nostalgia*, New York: Basic Books, 2001

COLE, Laurence, Der Habsburger-Mythos, in: BRIX, Emil – BRUCKMÜLLER, Ernst – STEKL, Hannes (edd.), *Memoria Austriae I. Menschen, Mythen, Zeiten*, Wien: Verl. Für Geschichte und Politik, 2004, s. 473–504

ČAPEK, Karel, *Válka s Mloky*, Praha: Československý spisovatel, 1981

ČERMÁK, Vladimír, *Operace Bílá hora a černá totalita. Díl 1., Na prahu zatmění*, Praha: Mare-Czech, 2014

ČERMÁK, Vladimír, *Operace Bílá hora a černá totalita. Díl 2., Dlouhá černá totalita*, Praha: Mare-Czech, 2014

DURYCH, Jaroslav, *Bloudění. Větší valdštejská trilogie. Díl I.*, Praha: Melantrich, 1934

DURYCH, Jaroslav, *Bloudění. Větší valdštejská trilogie. Díl II.*, Praha: Melantrich, 1934

DURYCH, Jaroslav, *Bloudění. Větší valdštejská trilogie. Díl III.*, Praha: Melantrich, 1934

HAHNOVÁ, Eva, *Češi o Češích. Dnešní spory o dějiny*, Praha: Academia, 2018

HALAS, František st., *Bez legend*, Praha: Naše vojsko, 1977

HAŠEK, Jaroslav, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války. Díl I–II*, Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1953

HAŠEK, Jaroslav, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války 1/2*, Praha: Československý spisovatel, 1984

- HILBERT, Jaroslav, Pod černým orlem, *Venkov*, 13, 1918, č. 251, s. 2
- KOŘALKA, Jiří, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha: Argo, 1996
- KRYSTLÍK, Tomáš, *Co v české dějepisu chybí*, Ústí nad Labem: Paprsky, 2016
- KUČERA, Jan – RAK, Jiří, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha: Vyšehrad, 1983
- KUTNAR, František, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu. Trojí pohled na český obrozenský lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám*, Praha: Historický klub, 1948
- KUZMICS, Helmut, Von der Habsburgermonarchie zu „Österreich“: Reichspatriotismus, „habsburgischer Mythos“ und Nationalismus in den Romanen von Joseph Roth, *Archiv für Kulturgeschichte* 79, č. 1, 1997, s. 105–122
- LAUDOVÁ, Marie, Ven, na ulici, mezi náš zlatý lid!, *Venkov*, 58, 1918, č. 251, s. 2, 3
- LOUŽIL, Jaromír, Nakolik bylo české myšlení rakouské?, in: HOJDA, Zdeněk – PRAHL, Roman (edd.), *Český lev a rakouský orel v 19. století*, Praha: KLP, 1996, s. 77–83
- MAGRIS, Claudio, *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*, Praha: Barrister & Principal, 2001
- MACHAR, Josef Svatopluk, *Franz Joseph*, Praha, 1918
- MACHAR, Josef Svatopluk, *Pět roků v kasárnách. Vzpomínky a dokumenty: 1925–1926*, Praha: Ot. Štorch-Marien, 1927
- MACHAR, Josef Svatopluk, *Tristium Vindobona I–XX*, Praha: Šolc a Šimáček, 1923
- MÄRC, Josef – VESELÝ, Martin, *Stereotypy a mýty v dějepisném vyučování na českých a slovenských školách*, Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2008
- MASARYK, Tomáš Garrigue – BENEŠ, Edvard – ŠTEFÁNIK, Milan Rastislav, *Washingtonská deklarace. Prohlášení nezávislosti československého národa ze dne 18. října roku 1918*. Dostupné z: https://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/verejna_diplomacie/vyroci_2018/rok_1918/washingtonska_deklarace_pariz_18_rijna.html
- MASARYK, Tomáš Garrigue - FEJLEK, Vojtěch – VAŠEK, Richard, *Cesta demokracie I. Projevy – články – rozhovory (1918–1920)*, Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2003

- MASARYK, Tomáš Garrigue - FEJLEK, Vojtěch – VAŠEK, Richard, *Cesta demokracie II. Projevy – články – rozhovory (1921–1923)*, Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2007
- MERHOUTOVÁ, Lucie, Problém malé literatury a identity na přelomu 19. a 20. století, in: KUČERA, Rudolf a kol., *Identity v českých zemích 19. a 20. století: Hledání a proměny*, Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2021, s. 43–64
- NERVIK, Astrid Cecile, *Identität und kulturelle Vielfalt. Musikalische Bildsprache und Klangfiguren im Werk Joseph Roths*, Hamburg: Kovač, 2002
- OBRTTEL, František, Sami svými pány!, *Venkov*, 13, 1918, č. 251, s. 2
- Osvobozený národ, *Národní listy* (večerní vydání), 58, 1918, č. 115, s. 1
- PARRY, Christoph, Europe im Kopf: Zur Entstehung utopischer Räume vom Habsburger Mythos bis Celan und Handke, in: GIMPL, Georg (ed.), *Mitteleuropa – Mitten in Europa*, Helsinki: Finn Lectura, 1996
- PEKAŘ, Josef, *Postavy a problémy českých dějin*, Praha: Vyšehrad, 1990
- PETRÁŇ, Josef, Na téma mýtu Bílé hory, in: HLEDÍKOVÁ, Zdeňka (ed.), *Traditio & cultus. Miscellanea historica Bohemica Milaslao Vlk archiepiscopo Pragensi ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata*, Praha: Karolinum, 1993, s. 141–162
- PETRÁŇ, Josef, *Staroměstská exekuce*, Praha: Rodiče, 2004
- Pohádka o Tomáškově a princezně Svoboděnce, *Československá samostatnost. Hodina. Literární příloha Československé samostatnosti*, 1, 1924, č. 37, s. 3, 4
- Pozdrav volnému národu československému!, *Večerník Práva lidu*, 27, 1918, č. 244, s. 1
- PYNSENT, Robert B., *Pátrání po identitě*, Praha: Nakladatelství H&H, 1996
- RAK, Jiří, *Bývaly Čechové. České historické mýty a stereotypy*, Jinočany: H&H, 1994
- RAK, Jiří, *Zachovej nám Hospodine. Češi v Rakouském císařství 1804–1918*, Praha: Havran, 2013
- RAK, Jiří – VLNAS, Vít, Habsburkové a česká společnost, in: RAK, Jiří – VLNAS, Vít (edd.), *Habsburské století 1791–1914. Česká společnost ve vztahu k dynastii a monarchii*, Praha: Pražská edice komandit. spol., 2004, s. 6–21

RAK, Jiří – VLNAS, Vít, Monarchismus všední a sváteční, in: RAK, Jiří – VLNAS, Vít (edd.), *Habsburské století 1791–1914. Česká společnost ve vztahu k dynastii a monarchii*, Praha: Pražská edice komandit. spol., 2004, s. 74–91

RYCHLÍK, Jan, Bitva na Bílé hoře a mýtus o třistaleté porobě. Transformace mýtu v dějinném vývoji, in: FROLEC, Ivo (ed.), *Literární mystifikace, etnické mýty a jejich úloha při formování národního vědomí*, Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 2001, s. 85–93

SOVA, Antonín, *Zlomená duše*, Praha: Hejda & Tuček, 1903

STEHLÍK, Michal – GROMAN, Martin, *Přepište dějiny*, Brno: Nakladatelství JOTA, 2022

SZABÓ, Ernő Kulcsár, Der „verlorene“ Staat und der Roman – zur Frage des Monarchiemotivs am Beispiel unterschiedlicher Erzählparadigmen, in: *Acta Comparationis Litterarum Universarum* 9, č. 1, 1982, s. 115–127. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/BF02022537>

ŠÁMAL, Petr – PAVLÍČEK, Tomáš – BARBORÍK, Vladimír – JANÁČEK, Pavel a kol., *Literární kronika první republiky. Události, díla, souvislosti*, Praha: Academia, 2018

ŠEDIVÝ, Ivan, *T. G. M. K mytologii první československé republiky*, Praha: NLN, 2022

ŠMAJSTRLOVÁ, Dana, *Učebnice dějepisu a občanské nauky v období první republiky (1918–1938)*, Olomouc, 2020

TOMEŠ, Josef, *Viktor Dyk a T. G. Masaryk. Dvojí reflexe češství*, Praha: NLN, 2009

URBANITSCH, Peter, Pluralist Myth and Nationalist Realities: The Dynastic Myth of the Habsburg Monarchy – a Futile Exercise in the Cration of Identity?, *Austrian History Yearbook*, 35, 2004. Dostupné z: <https://www.cambridge.org/core/journals/austrian-history-yearbook/article/abs/pluralist-myth-and-nationalist-realities-the-dynastic-myth-of-the-habsburg-monarchy-a-futile-exercise-in-the-creation-of-identity/2A77BDDE0B3BF657896C646F1A4DEB79>, s. 101–141

VLNAS, Vít, Slovanská galerie a černožlutá obrazárna, in: HOJDA, Zdeněk – PRAHL, Roman (edd.), *Český lev a rakouský orel v 19. století*, Praha: KLP, 1996, s. 183–188